

Suzana Leček

(Hrvatski institut za povijest, Podružnica za povijest Slavonije,
Srijema i Baranje, Slavonski Brod)

HRVATSKA SELJAČKA STRANKA I NJENI GRADSKI BIRAČI: PRIMJER VINKOVACA NA SKUPŠTINSKIM IZBORIMA 1938.

UDK 329(497.5 Vinkovci)HSS"1938"

Izvorni znanstveni rad

Primljeno: 27. 2. 2012.

U radu su analizirani uvjeti u kojima su u Hrvatskoj održavani skupštinski izbori 1938., strategija predizborne kampanje Hrvatske seljačke stranke (koja je predvodila listu Udružene oporbe) te uspješno širenje njene izborne baze sa seljaštva i na gradske birače.

Ključne riječi: skupštinski izbori, državna represija, Hrvatska seljačka stranka, glasačko tijelo.

1. Uvod

Dobro je poznato kako je Hrvatska seljačka stranka u međuratnom razdoblju, zahvaljujući svom nacionalnom i socijalnom programu i djelovanju, u kratkom vremenu marginalizirala starije građanske stranke i postala predstavnik velike većine hrvatskog naroda. Poznato je također i to da je od početaka uživala podršku seljačkih birača (koji su tada ionako činili oko 75 % stanovništva), ali i da je u gradovima pristaše stjecala znatno teže i nikada u tako dominantnim postocima.¹ U složenoj strukturi gradskog stanovništva birače su lakše pridobivale stranke s drugačijim programima i prioritetima, od starih hrvatskih građanskih stranaka, novih prodržavnih s jugoslavenskim predznakom do prokomunistič-

¹ Sažeto o stranci: Hrvoje Matković, *Povijest Hrvatske seljačke stranke* (Zagreb, 1999). O problemu glasača u gradovima: Željko Bartulović, „Djelovanje Hrvatske seljačke stranke na Sušaku 1920.-1940.“, *Zbornik Pravnog fakulteta Sveučilišta u Rijeci* 22 (2001), 1 (suppl.), 163-182; Suzana Leček, „Hrvatska seljačka stranka u Slavonskom Brodu i brodskom kotaru (1935.-1938.)“, *Scrinia slavonica* 4 (2004), 288-346.; Ivica Miškulin, „Politički odnosi u Virovitici 1922.-1923.“, *Scrinia Slavonica* 6 (2006), 305-341; Paulina Radonjić - Vranjković, „Gradski i parlamentarni izbori u Zagrebu 1927.“, *Radovi zavoda za hrvatsku povijest* 40 (2008), 249-274; Zdravka Jelaska Marijan, *Grad i ljudi. Split 1918.-1941.* (Zagreb, 2009), 111-142.

kih. No, iskustvo šestosiječanjske diktature pojednostavilo je političku scenu i otvorilo put (zapravo neobičnoj) nacionalnoj koncentraciji oko HSS-a.

U ovom istraživanju pokušava se odgovoriti na koje se društvene skupine HSS oslanjao u gradu i tko je presudio da na skupštinskim izborima 1938. i u gradovima postigne većinu. Istraživanje je provedeno na primjeru Vinkovaca, koji su tada bili jedan od 18 gradova Savske banovine,² a pokazao je tipičnu sliku oscilacije izbornih uspjeha HSS-a na međuratnim skupštinskim izborima.³ Vinkovci su izabrani zahvaljujući jedinstvenim izvorima, koje nemamo za druge gradove, a to su popis članstva HSS-a i brošura s imenima birača za svaku od tri liste koje su izašle na izbore 11. prosinca 1938.⁴ Oni su omogućili analizu društvene strukture članova stranke te njenih birača, dok su arhivski izvori i onovremeni tisak pomogli rekonstruirati prilike u kojima je političko opredjeljenje pojedinim skupinama moglo dovesti u pitanje egzistenciju, a to je izravno utjecalo na strukturu članstva i birača.

2. Skupštinski izbori 11. prosinca 1938.

Izbore 1938. obilježile su pogoršane vanjsko-političke prilike. Nakon što je s karte Europe nestala Austrija, u rujnu je započelo komadanje Čehoslovačke, donedavno glavnog partnera Jugoslavije u Maloj Antanti. Povlačenje usporedbe s autonomijom koju je stekla Slovačka dalo je veću težinu glavnom unutrašnjem političkom problemu - „hrvatskom pitanju“. U takvim je prilikama premijer Milan Stojadinović procijenio kako je bolje ne čekati istek četverogodišnjeg skupštinskog mandata pa su izbori raspisani za 11. prosinca 1938. Iako su prilike za oporbu bile znatno povoljnije nego u prethodnim petosvibanjskim izborima 1935., bili su još daleko od demokratske prakse kakvu poznajemo danas.

Za oporbu je bilo sporno već i to što su se održavali po izbornom zakonu iz vremena diktature, osmišljenom tako da je vladinoj listi bilo zapravo nemoguće izgubiti izbore. Sustav je s pravom okarakteriziran kao legalizirana prevara, jer lista se morala postaviti u cijeloj državi (što je u tadašnjem stranačkom sustavu mogla samo vlada, a ostali su bili prisiljeni na neobične koalicije), izborne jedinice su bile skrojene tako da je raspored glasača išao na ruku

² Status grada imali su: Bakar, Bjelovar, Karlovac, Koprivnica, Križevci, Nova Gradiška, Osijek, Petrinja, Senj, Sisak, Slavonska Požega, Slavonski Brod, Sušak, Varaždin, Vinkovci, Virovitica, Vukovar, Zagreb.

³ Na svim su skupštinskim izborima, izuzev 1927., osvajali preko 50% glasova, no samo 1923. i 1938. s uvjerljivom većinom. Stoga ipak mogu poslužiti u analizi strukture birača i razloga zašto HSS konačno 1938. na svoju stranu dobiva i gradove. I. Miškulin, „Parlamentarni izbori u vinkovačkom kotaru između dva svjetska rata“, u: *Vinkovci*, ur. Marko Landeka, Dražen Švagelj (Vinkovci, 2010), 111-123.

⁴ Za ove izvore zahvaljujem Ivanu Vinkovu iz Vinkovaca, u čijem je posjedu dragocjena zbirka građe o vinkovačkoj prošlosti, posebice o Hrvatskoj seljačkoj stranci.

vlasti (*gerrymandering*), za nju su morali glasovati svi zaposleni u državnom aparatu ili poduzećima, a osim toga glasovalo se javno. Napokon, listi koja bi dobila najviše glasova (makar i 1 više od drugih) automatski je pripadalo tri petine mandata, a preostale su se dvije petine dijelile prema rezultatima (relativnoj većini). Javno glasovanje je otvorilo vrata i „dodatnim“ sredstvima (toleriranim nelegitimnim sredstvima), nasilju ili kupovanju glasova.⁵

Na izborima 1938. sudjelovale su tri liste. Prvu je postavila vladajuća Jugoslavenska radikalna zajednica (JRZ), a nositelj je bio Stojadinović (Vladina lista, VL). Drugu je sastavila Ujedinjena oporba (UO), a nositelj je bio Vladko Maček, dok je treća bila Zbor Dimitrija Ljotića (pokazala se potpuno marginalnom). Oporbena lista spojila je naizgled nespojivo. Bila je to politička nužnost proizašla iz izbornog zakona, radi koje su se na istoj strani našle hrvatska i srbijanska oporba. Hrvatsku je zastupala Seljačko-demokratska kolicija (SDK), u kojoj su još od 1927. bile Hrvatska seljačka stranka (HSS) i Samostalna demokratska stranka (SDS). Od 1937. imale su sporazum sa srbijanskom Udruženom oporbom (UO⁶), s kojom su dijelile neka ista gledišta. No, u izborni su savez na kraju ušli i dojučerašnji politički neprijatelji, a to je bilo vodstvo Jugoslavenske nacionalne stranke (JNS, Petar Živković, Bogoljub Jeftić), s kojima su imali jedino zajedničkog političkog protivnika.⁷

Dvomjesečna kampanja pokazala je kako je čak i u njoj VL imala neusporedivu prednost. Osim izbornog zakona, na raspolaganju je imala velika sredstva i ljude. Računala je na angažman cijelog državnog aparata, zatim druga koje su se deklarirale kao jugoslavenske te sredstava komunikacije, prvenstveno tiska (koji je ili bio u njihovim rukama ili je pisao umjereno zbog pritiska ili je bio cenzuriran, ako je pripadao oporbenim strankama). Bila je to inače i prva moderna predizborna kampanja u državi, vođena po uzoru, ali i s materijalnom i stručnom pomoći Trećeg Reicha. Koristila su se ne samo

⁵ Izbori su vršeni prema Zakonu o izboru narodnih poslanika za Narodnu skupštinu od 10.9.1931. s izmjenama i dopunama od 26.9.1931. i 24.3.1933., te nekim kasnijim upravnim promjenama (izbornih jedinica) i tumačenjima. *Zakon o izboru narodnih poslanika za Narodnu skupštinu sa Zakonom o biračkim spiskovima* (Beograd, 1938). Zakon je koji je propisao sustav zemaljske liste, što je značilo da je svaka prijavljena lista morala imati po jednog kandidata i zamjenika u minimalno 6 banovina, a u njima u pola izbornih kotareva. Osim toga, radi nejednako određenih izbornih okruga, „prečanski krajevi“ su imali manji broj izbornih jedinica u odnosu na broj glasača, pa su već tome bili oštećeni za 30 mjesta u skupštini. *Gerrymandering* je politički pristrana podjela izbornih jedinica i predstavlja vrstu izbornog inženjeringa. Njome se iskorištava zemljopisna raštrkanost birača različitih političkih stranaka kako bi se manipuliralo izbornim rezultatima. Tomo Jančiković, *Hrvati u izborima 11. prosinca 1938.* (Zagreb, 1939), 12-14; Neda Engelsfeld, *Povijest hrvatske države i prava. Razdoblje od 18. do 20. stoljeća* (Zagreb, 2002), 358-361.

⁶ UO su predvodili: u ime Demokratske stranke Ljuba Davidović, Zemljoradničke Jovan Jovanović, dijela Radikalne stranke Aca Stanojević i Crnogorske federalističke stranke Sekula Drljević.

⁷ Više u: Ljubo Boban, *Maček i politika Hrvatske seljačke stranke 1928-1941*, knj. 1 (Zagreb, 1974), 359-393.

klasična sredstva, skupovi, letci, plakati (a čak tu imamo i prvi moderno dizajnirani politički plakat), nego i novi mediji poput radija, filma, a postavljena je i putujuća izložba. Na skupove su dolazili svi državni službenici od bana do općinskih činovnika i učitelja (s kojima su, naravno, trebali doći i učenici), pa su oni ostavljali dojam službenih događanja na kojima su se nastojali pojaviti svi koji nisu željeli da se posumnja u njihovu političku lojalnost.⁸

Oporba se ni u čemu nije mogla mjeriti s VL, no od financijskih (ne)mogućnosti još su je teže pogađale razne represivne mjere, koje su znatno ograničavale slobodu političkog nastupa. Oporbeni kandidati su teško dobivali dozvole za držanje skupova, za svaku krivu riječ su opominjani, prekidani i kažnjavani. Nasilje je bilo uobičajeno za sve skupštinske izbore u Kraljevini SHS/Jugoslaviji, a ovi su se izbori razlikovali samo u tome što im se težište „preselilo“ iz hrvatskih krajeva u Srbiju (gdje je ta žestina obračuna s oporbom bila nova), Vojvodinu, Kosovo i Makedoniju (gdje je bila uobičajena).

Nasilje nije u potpunosti zaobišlo hrvatske krajeve, ali mu je intenzitet bio znatno slabiji, djelomice zbog organiziranja Hrvatske seljačke (i građanske) zaštite, ali i odluke vlade da ovdje ne izaziva veće sukobe. Radilo se o jednostavnoj procjeni da ovdje niti uz teror neće postići bolje rezultate od onih koje joj je jamčio izborni zakon.⁹ Stoga je u hrvatskim krajevima i Stojadinovićeve kampanja bila umjerenija, ovdje uopće nije držao svoje velike skupove, a čak „iz političkih razloga“ nisu prikazivali izložbu i film koji su veličali njegovu vladu.¹⁰

Tijekom kampanje obje su strane prikazivale sebe kao spasitelja države: Stojadinović je uložio sve da uvjeri birače kako je u tome dotada bio uspješan, a oporba koliko joj je štete nanijela njegova represivna politika i profašistički stav. Glavne oporbene izborne poruke bile su, kao prvo, da se država može očuvati samo ako oni koji su u njoj, svojom voljom žele i ostati u njoj (načelo suvereniteta), kao drugo, da je za to nužna federalizacija, te kao treće, da je to posljednja prilika za opstanak države s obzirom na procese u Europi.

⁸ Jelena Opra, „Izborna kampanja Milana Stojadinovića 1938. godine“, *Arhiv. Časopis Arhiva Jugoslavije* 2 (2001), 171-183; Bojan Simić, *Propaganda Milana Stojadinovića* (Beograd, 2007), 242-291.

⁹ Uz minimalnu većinu od 1 glasa u cijeloj državi (u koju je Stojadinović bio siguran), automatski je dobivao 3/5 mandata i u Savskoj (45) i Primorskoj banovini (14). *Zakon o izboru narodnih poslanika* (§ 61), 76-77.

¹⁰ „Stojadinović kao filmski čovjek“, *Hrvatski dnevnik* (Zagreb), god. 3, br. 934 (8.12.1938.), 3; J. Opra, „Izborna kampanja“, 178, 182; Simić zaključuje kako je Stojadinović unaprijed računao na gubitak u Savskoj i Primorskoj banovini te se stoga okrenuo ostalim banovinama, posebice tamo gdje je bila jaka srbijanska UO. Nju je držao svojim glavnim neprijateljem i svim sredstvima nastojao pokazati da nemaju legitimitet predstavljati srpski narod (za razliku od toga, njihovom je glavnom koalicijskom partneru Mačeku priznavao legitimitet u hrvatskim krajevima). B. Simić, *Propaganda*, 260-262.

Budući da su zahtjeve temeljili na načelu suvereniteta naroda, HSS-u su izbori trebali kao potvrda da državni preustroj traže kao legitiman predstavnik hrvatskih birača. Stoga mu nije bila dovoljna samo većina glasova, nego je trebao uvjerljivu većinu i visok postotak izlaska na izbore. Radi toga je vođena oštra borba ne samo za glas, nego i protiv apstinencije koja je išla na ruku Stojadinoviću, pa su nastupi njegovih kandidata, ali i brojnih agenata, provokatora i sl. išli za tim da stvore zbunjenost, malodušnost i odgovore hrvatske glasače od izlaska na izbore. Stoga je HSS uporno ponavljao koliko je potrebna „plebiscitarna podrška“. Upravo je takvu podršku i dobio. Naime, u Hrvatskoj je, osim JRZ-a, samo još dio desnice pozivao na apstinenciju, dok su svi ostali, uključujući i ljevicu, podržali Mačeka.¹¹

3. Oporbena predizborna kampanja

U ovim je okvirima nemoguće sustavno i cjelovito prikazati probleme HSS-ove kampanje, stoga će se njene osnovne karakteristike ilustrirati na nekoliko primjera: problemu ustrojavanja stranačke organizacije u razdoblju u kojem su stranke još bile formalno zabranjene, te na raznim oblicima pritisaka (pritisak pri držanju političkih skupova, cenzura tiska, otvoreno nasilje) i nekim potezima kojima je HSS pokušao parirati dvama problemima – falsificiranju rezultata i pritisku na državne zaposlenike.

Stranka bez stranačke organizacije

Možemo početi od temeljne razlike – službenog nepostojanja oporbenih stranaka. Tako se i HSS, čak i u njegovim glasilima, nazivalo isključivo „bivša HSS“ („b. HSS“), na terenu su organizacije obnavljane neformalno, a većina se političkih poslova dogovarala usmeno, preko provjerenih ljudi. Kako je to otprilike izgledalo mogu nam predočiti izvješća lokalnih vlasti (kotarskih predstojnika) Bansknoj upravi Savske banovine od svibnja do sredine srpnja 1938. Na njen upit o eventualnom osnivanju HSS, vrbovanju i upisu, sva su izvješća potvrdila da službene stranačke organizacije nema, ali da to ne znači da nema pristaša („velika većina građana Siska smatra se članovima b. HSS i ako ta stranka formalno ne postoji“). U zagrebačkom kotaru znali su da postoji i nekakva organizacija („kao b. H.S.S.“). Opisuju kako pristalice izravno komuniciraju s onima za koje se zna da vode HSS u kotaru i da sve ide usmeno (Garešnica) ili da djeluju u okviru Gospodarske sloge i drugih organizacija „koje uživaju naklonost pokreta Dra Mačeka“ (Seljačka sloga, Hrvatski radnički savez - HRS) (Vrbosko, Slavonski Brod). Drugi su koristili jedinu zakonsku mogućnost i organizirali „izborne organizacije“ („Izborni odbor mjesne organizacije bivše H.S.S.“ u Slavonskom Brodu, „Izborna orga-

¹¹ Franjo Tuđman, *Hrvatska u Monarhističkoj Jugoslaviji*, knj. 2 (Zagreb, 1993), 182-183.

nizacija dr. Mačeka“ u Bjelovaru), koje su trebale biti pasivne sve do izbora. Novo organiziranje nije ni trebalo, jer se „politička struktura pučanstva...gotovo nije bila ni izmjenila“, a narod je svaki od tih načina shvaćao kao nastavak rada zabranjene HSS (Ludbreg). Neki su pretpostavljali kako postoji i potpuna organizaciju (seoska, općinska i kotarska) i izabrani „funkcioneri“, ali pisane tragove nisu našli (Novska). Bili su uvjereni da pristaše HSS-a ništa ne zapisuju, jer bi se „i ovo konfiskovalo“ (Požega), a „protiv krivaca postupilo po zakonu i naredjenjima“ (Vinkovci). Popis vinkovačkih članova HSS-a, o kojem će biti riječi, potvrđuje suprotno - da je u to vrijeme već u potpunosti provedena organizacija, da su postojali i popisi, ali svjedoči i o tome da je sve to i dalje moralo biti tajno. To dalje znači da je postojala već dobro uhodana i razrađena metoda ilegalnog rada i da su na čelu doista bili provjereni ljudi. S druge strane, i državni organi su znali da stranka djeluje na neki način, da postoji i organizacija (još od izbora 1935.), te da se njeno djelovanje, sve dok nije otvoreno, tolerira „u duhu izdanih naredjenja viših vlasti“ (Bjelovar).

Ovo prešutno toleriranje zabranjene stranke, imalo je posljedicu koju država zasigurno nije željela. Zabrane su samo poticale želju za slobodom, a cenzura je svela ideologiju na nekoliko jasnih točaka oko kojih je bilo lako postići nacionalni konsenzus. To je olakšalo „nacionalnu koncentraciju“ i dovelo u Mačekov blok i one koji mu ideološki nisu bili bliski, pa su (ne samo zbog zabrane), sve više koristili pojam „seljački pokret“ umjesto seljačka stranka („hrvatski seljački pokret“, Karlovac; „hrvatski pokret pod vodstvom Dr. Mačeka“, Gospić).¹²

Ova prilagodljivost - masovno organiziranje u nepolitičke organizacije, iskazivanje političkog opredjeljenja kroz simboličke manifestacije poput posveta zastava, težište rada na manjim sastancima po kućama i osobnoj komunikaciji - bio je način da stranka nastavi rad nakon šest godina zabrane i to u uvjetima u kojima je njeno djelovanje tolerirano, ali nije bilo slobodno. S takvom mrežom dobro organiziranih, masovnih i (polu)tajnih političkih organizacija, te razrađenim metodama usmene komunikacije, stranka je dočekala raspisivanje izbora u jesen 1938.

¹² Predstojnik policije Sisak od 24.5.1938. br. 18.700; Kotarski predstojnik Zagreb od 13.6.1938. br. 20.690; Kotarski predstojnik Garešnica od 9.5.1938., br. 16.131; Kotarski predstojnik Vrbosko od 20.5.1938. br. 17.549; Kotarski predstojnik u Ludbregu od 3.7.1938. br. 24.238; Kotarski predstojnik Novska od 15.6.1938. br. 21.013; Kotarski predstojnik Požega od 15.6.1938. br. 20.921; Gradska policija Slavonski Brod od 17.6.1938., br. 21.158; Gradska policija Vinkovci od 15.6.1938. br. 21.163; Kotarski predstojnik Vinkovci od 20.6.1938. br. 22.677; Gradska policija Bjelovar od 22.6.1938. br. 22.676; Kotarski predstojnik Bjelovar od 15.6.1938. br. 22.680; Kotarski predstojnik Karlovac od 16.6.1938. br. 21.159; Kotarski predstojnik u Gospiću od 2.7.1938. br. 23.510. Hrvatski državni arhiv, Savska banovina. Upravni odjel-Državna zaštita (dalje: HDA, SB DZ), (bez broja), (Grupa VI, inv. br. 681).

Stranka i represija

Kontrola političkih skupova. Dok je Stojadinović organizirao skupove na koje su, uz svesrdnu pomoć državnog aparata, dolazili deseci tisuća ljudi, a njihovu brojnost razgllašavali (i preuveličavali) svi mediji, oporba je kampanju vodila uz velike probleme.¹³ Spomenuto je kako su izbori u hrvatskim krajevima protekli mirnije, no u drugim banovinama skupovi oporbe često su zabranjivani, a nerijetko je na njima dolazilo do krvavih obračuna. Treba napomenuti kako je smanjivanje državne represije u Savskoj i Primorskoj banovini značilo jedino da se izbjegava progon oporbenih kandidata i krvoproliće, ali ne i ostale mjere pritiska. Stoga je HSS-ova kampanja vođena tako da, što je moguće više, doskoči raznim mjerama, kojima je država nastojala udaljiti njene birače. Kao prvo, izbjegavalo se velike skupštine, inače tipične za predizborna predstavljanja i mobilizaciju. Kako je u okružnici kojom poziva na pripreme za izbore sugerirao Maček, umjesto velikih izbornih skupština bilo bi „bolje držati kotarske, općinske pa i mjesne sastanke i na njima savjesno obaviti posao“.¹⁴ Velike manifestacije, poželjne na simboličkoj razini, u predizornoj kampanji mogle su povećati rizik od incidenata i u konačnici imati suprotan učinak - kompromitiranje stranke i rezultata izbora. Stoga je HSS činio sve da kampanja protekne mirno, ograničena na mjesne i općinske sastanke, izravni kontakt kandidata i birača i usmeno prenošenje poruka vodstva. Jedina velika skupština bila je ona u Zagrebu 4. prosinca. Kratak Mačekov programski govor izrečen u nacionalnom središtu pred, navodno, 200.000 ljudi poslao je jasnu političku poruku.¹⁵

Kampanja se, znači, temeljila na malim okupljanjima, a i njih se moralo unaprijed najaviti i dobiti dozvolu. Kada bi se održavala, na njima je obvezno bio prisutan izaslanik, koji ne samo da je o svemu obavještavao kotarskog predstojnika, nego je imao i ovlasti prekidati govornika, pa i skup. Niz izvješća o skupovima oporbe spominje uspjele ili neuspjele intervencije izaslanika u kontroliranju onoga što se govorilo, ali i još uvijek brojne prijave i kazne za neke proskribirane pojmove. A ti „teži“ slučajevi bili su primjerice, „plebiscit“, kao i svi pojmovi koji su tražili državni preustroj, poput „federalizacije“ i „Konstituantе“. Procjene što je sve opasno po državnu ovisile su donekle o onome koji je obnašao lokalnu vlast, pa su negdje bili stroži, negdje popustljiviji, ali i njihovo nećkanje da pokrenu krivični postupak imalo je jasne granice. Ukoliko nisu sami reagirali, na to bi ih odmah podsjetilo Ministarstvo unutarnjih poslova,

¹³ B. Simić, *Propaganda*, 266.

¹⁴ „Okružnica dra Vladka Mačeka“, *Hrvatski list* (Osijek), god. 19, br. 285 (14.10.1938.), 4.

¹⁵ Stojadinović se u svojim glasilima hvalio sličnim (pretjeranim) brojem ljudi prisutnih na njegovim skupovima, pa je moguće da je broj nešto uvećan kako bi se izjednačio s njegovim skupovima. U svakom slučaju, radilo se o okupljanju kakvo dugo nije viđeno (suvremenici su ga odmah proglasili najvećim nakon Radićeve Borongajske skupštine). „Zagreb je progovorio“, *Hrvatski dnevnik* (Zagreb), god. 3, br. 930 (5.12.1938.), 1, 4.

kojem je Banska uprava dostavljala sva problematičnija izvješća.¹⁶ Krivične prijave podnošene su najneugodnijem mjestu - Državnom sudu za zaštitu države po čl. 4. i 5. Zakona o zaštiti javne bezbednosti i poretka u državi.¹⁷

Zabranjeno je bilo i vikati „dolje“, pa su i sami govornici pozivali da se to ne radi kako ne bi dali povoda za raspuštanje skupa. Nije se pretjerivalo niti s nošenjem zastava, koje je inače HSS volio vidjeti u što većem broju. Vrh stranke tražio je da se poduzme sve kako se vlasti ne bi dao izgovor za raspuštanje skupova ili veći sukob u situaciji u kojoj je svaki incident mogao jako otežati legitimnu izbornu borbu.

Kandidati HSS-a su uglavnom pazili što i kako govore, ali i državne su vlasti bile umjerenije u represivnom nastupu. Iako su izaslanici uporno opominjali govornike, nema spomena o tome da su koristili svoje drugo pravo i raspustili skup, pa čak i kada je na njemu bilo oštrih riječi i prijetnji. Primjerice, dr. Ivan Majcan (Donji Miholjac) u žaru je izjavio kako su uz vladu samo „škart, ološ i lopovi“, „plaćenici“, da je na izborima 1935. pokradeno 400.000 glasova, a oni koji budu protiv Mačeka „smatrat će se kao gubavci i biće poslani na jedan otok“ (!). Opominjan je na svim skupovima, tužen, ali skupovi nisu prekinuti, a donošenje presude je odgođeno za vrijeme nakon izbora.¹⁸

¹⁶ U Modruškom Zagorju je na skupu održanom 12.11.1938. Ivan Božičević (trgovac iz Oštarija) obećavao saziv Konstituante, koja će donijeti punu slobodu na osnovi federalizma. Podizanje tužbe zatražilo je Ministarstvo unutarnjih poslova, jer se govornik „ogrešio o zakon pledirajući za federativno državno uređenje“. Dopis ministarstva datiran je 14.11.1938., samo dva dana nakon održavanja skupa. (Kotarski predstojnik Ogulin od 14.11.1938. HDA, SB Pov. II, DZ, br. 48.121 (Grupa VI, inv. br. 744)). Osim ovih pojmova, potkraj studenog su upozoreni da sprječje i sankcioniraju neistinite i alarmantne vijesti o državi, granicama i međunarodnim odnosima (Ministarstvo unutarnjih poslova od 22.11.1938.; okružnica Banske vlasti od 26.11.1938. br. 49.527, HDA, Grupa XXI, br. 5441). Napokon su svi opomenuti, jer se procijenilo da vrše dužnost „labavo“ (Okružnica Banske uprave od 30.11.1938., HDA, Grupa XXI, br. 5346).

¹⁷ Prijave protiv govornika podnesene su i u Kotoribi (HDA, SB Pov. II, DZ, br. 42.356 (Grupa VI, inv. br. 754)), Velikoj Kopanici (HDA, SB Pov. II, DZ, br. 53.978 (Grupa VI, inv. br. 758)), Samoboru (HDA, SB Pov. II, DZ, br. 49.391 (Grupa VI, inv. br. 761)), Našicama (HDA, SB Pov. II, DZ, br. 51.962 (Grupa VI, inv. br. 762)), Varaždinu (HDA, SB Pov. II, DZ, br. 13.714 (Grupa VI, inv. br. 785) i HDA, SB Pov. II, DZ, br. 33.298 (Grupa VI, inv. br. 761)), Mihovljanima (Zlatar) (HDA, SB Pov. II, DZ, br. 28.450 (Grupa VI, inv. br. 816)), Đakovu (HDA, SB Pov. II, DZ, br. 28.446 (Grupa VI, inv. br. 794)), Perušiću (HDA, SB Pov. II, DZ, br. 44.235 (Grupa VI, inv. br. 806)), Osijeku (HDA, SB Pov. II, DZ, br. 49.626 (Grupa VI, inv. br. 827)), Čadavici (D. Miholjac) (HDA, SB Pov. II, DZ, br. 49.629 (Grupa VI, inv. br. 828)), Osijeku (HDA, SB Pov. II, DZ, br. 49.055; br. 53911 (Grupa VI, inv. br. 736)). Čl. 4. predviđao je kazne do 2 godine zatvora ili 20.000 din za lažne tvrdnje o državi i sustavu kako bi se stvorilo „neraspoloženje“ prema njenim ustanovama, zakonima, uredbama i naredbama, političkom i društvenom poretku, a čl. 5, do 1 godine zatvora i 10.000 din za poticanje „razdora među plemenima ili društvenim redovima“ (staležima). *Zakon o zaštiti javne bezbednosti i poretka u državi od 6. januara, 1929. sa izmenama i dopunama od 1. marta, 1929.* (Beograd, 1930.), 10.

¹⁸ Kotarski predstojnik D. Miholjac od 16.12.1938. HDA, SB Pov. II, DZ, br. 55.432 (Grupa VI, 759).

Cenzura tiska. Dok su Stojadinoviću stajala na raspolaganju velika sredstva i mediji, HSS zbog cenzure gotovo i nije koristio novine, inače glavni medij koji mu je stajao na raspolaganju. Većinom je zabranjivano i jedino preostalo sredstvo kojim se mogla koristiti oporba, a to su bili letci (Stojadinovićeve su letke, s druge strane, čak bacali iz aviona).¹⁹ Letci su također potpadali pod Zakon o štampi (čl. 19. koji se odnosi na tisak koji izaziva mržnju i plemenski razdor²⁰) i po njemu su zabranjivani, poput letka iz Senja u kojem je stajalo kako se narod nalazi „pred sudbonosnim plebiscitarnim izborima“.²¹ Zabranjeni su čak i letci s Mačekovim govorima, koji su u pravilu bili vrlo umjereni i promišljeni.²²

Rad cenzora još bolje dočaravaju glavne stranačke novine *Hrvatski dnevnik*. Iz njih bi se jedva moglo zaključiti da se vodi predizborna kampanja, jer nije bilo ničega karakterističnog za intenzivniji rad stranke pred izbore - nema opširnijih izvješća sa skupova, prenesenih govora ili vijesti o eventualnim problemima. Donosili su isključivo kratke obavijesti, u kojima doslovno na nekoliko redaka prenose vijesti o datumima održavanja pojedinih sastanka i imenima govornika. Osim toga, sve je to ‘strpano’ u redovnu rubriku „Politički život“, koja se nalazila tek na petoj strani (na prve četiri strane i dalje se pisalo o vanjskoj politici). Na prvu su stranu dospjele samo vijesti o raspisu izbora, predaji liste Udružene oporbe i velikoj skupštini u Zagrebu 4. prosinca. Razlog je bila jaka cenzura, koja je branila bilo kakve političke komentare. Čak je na kraju zabranjeno prenošenje pisanja Stojadinovićeve *Samouprave*, na koje su inače bili obvezni.²³ Naime, cenzori su shvatili da je huškačka retorika protiv hrvatskog naroda prenesena u drugi kontekst (bila je namijenjena samo Srbiji) ispala najrječitije oružje.²⁴ U *Hrvatskom dnevniku* nisu objavili čak ni rezultate

¹⁹ Usp. B. Simić, *Propaganda*, 182, 275.

²⁰ Članak je predviđao širok raspon razloga za zabranu, između ostalog i neposredno ili posredno „pozivanje građana da silom menjaju zemaljske zakone“ (pri čemu se štošta moglo proglasiti poticanjem na „silu“) te sve što se moglo protumačiti protudržavnom djelatnošću a potpadalo je pod krivični zakon i drakonski Zakon o zaštiti javne bezbednosti. Zakon o štampi od 6. augusta 1925. sa Zakonom o izmenama i dopunama od 6. januara 1929., u: *Zakon o štampi (Kazneno zakonodavstvo, knj. II)*, Zagreb 1930., 12.

²¹ Predstojništvo gradske policije Senj od 4.12.1938., HDA, SB Pov. II, DZ, br. 52.727 (Grupa VI, inv. br. 741)

²² Predstojništvo gradske policije Bjelovar od 12.9.1938., HDA, SB Pov. II, DZ, br. 36.430 (Grupa VI, inv. br. 861); Okružnica Banske uprave SB DZ od 1.5.1938., HDA, SB Pov. II, DZ, br. 14.341 (Grupa VI, inv. br. 865). Maček je u govoru spomenuo „beogradski krvavi režim Stojadinovića“, što je bilo dovoljno za zabranu. Uprava policije Zagreb Ministarstvu unutrašnjih poslova od 1.8.1938., HDA, SB Pov. II, DZ, br. 27.828, (Grupa VI, 871); Zabrana širenja letka Mačekov govor na predizbornom skupu u Zagrebu 4.12.1938. Okružnica Banska uprave SB DZ od 10.12.1938., HDA, SB Pov. II, DZ, br. 53.490 (Grupa VI, inv. br. 875).

²³ Nerijetko su zabranjivani pojedini brojevi raznih novina ukoliko nisu prenijeli napise iz *Samouprave*, koje je tražio Centralni pres-biro. B. Simić, *Propaganda*, 138.

²⁴ (Uvodnik uredništva), *Hrvatski dnevnik* (Zagreb), god. 3, br. 934 (8.12.1938.), 3.

izbora. Više je anegdotalno zanimljivo kako su već na dan izbora, u nedjeljnom broju, prokrijumčarili rezultate za nekoliko gradova. Grafički su ih složili kao dio teksta romana u nastavcima, za koji se računalo da ga cenzori neće pogledati. Zgodno su opisali (i u dijaloškom stilu uklopili u roman) uvjete u kojima je to izvedeno: uz policiju koja je blokirala tiskaru i nadgledala rotaciju, te pomno pregledavanje tekstova u državnom odvjetništvu prije dozvole za tisak.²⁵ Usporedbe radi, Stojadinović je preko svih medija, posebice radija, na izborni dan već od 10 sati ujutro objavljivao rezultate (često lažne, poput poznate vijesti kako je čak kardinal Alojzije Stepinac glasovao za njegovu listu).²⁶

Otvoreno nasilje. Iako su ovo bili razmjerno mirni izbori, napada na pristaše HSS-a ipak je bilo.²⁷ Zanimljivo je ono što je bilo novo, a to je da su se prvi put osjetili ugroženima oni koji bi po vlastitom izboru ili prisili glasovali za JRZ. Kako je slikovito (i malo pretjerano) pred 10.000 ljudi okupljenih u Varaždinskim Toplicama rekao Tomo Jančiković: „Godine 1935. bila je kuraža glasati za Dr. Mačeka, a sada je kuraža za Dr. Stojadinovića.“ (Spomenuo je i dva napada na pristaše HSS-a, što nam govori da nisu bili sasvim sigurni, čak ni na čisto hrvatskom, varaždinskom području).²⁸ Koliko su se prilike promijenile, možda još rječitije govori okružnica Banske vlade nakon jednog slučaja „terora odozdo“ nad pristalicom JRZ (nije navedeno gdje). Dotičnog su kotarskog predstojnika (a okružnicom i sve druge) uputili da osobno ode u općinu i razgovara s općinskim odborom (kojeg su činili članovi HSS-a) i viđenijim ljudima i zatraži od njih da ono što žele za sebe (slobodu izbora, govora, agitacije) trebaju jamčiti drugima.²⁹ Ova spremnost države za razgovor i apel bila je sasvim nova. Napokon, evidencija političkih krivičnih djela „počinjenih terorom“ od raspisa izbora (listopad - prosinac 1938.) te neposredno nakon njih pobrojila je ukupno 104 slučajeva u cijeloj Savskoj banovini (65 prijava prije izbora, 11 na dan izbora i 28 nakon njih). Za današnje prilike to je broj koji bi doveo u pitanje legitimnost izbora, ali tada ne bi bio ni registriran da većinu nisu činili birači JRZ-a (njih 72).³⁰ Zanimljivo je još nešto. Ovaj puta lokalna državna uprava nije pokazala

²⁵ U: Katedralis, „Katakombe Svetog Marka“, *Hrvatski dnevnik* (Zagreb), god. 3, br. 938 (11.12.1938.), 7.

²⁶ B. Simić, *Propaganda*, 271.

²⁷ T. Jančiković, *Hrvati u izborima*, 17-19.

²⁸ Kotarski predstojnik Novi Marof od 28.11.1938., HDA, SB Pov. II, DZ, br. 48.264 (Grupa VI, inv. br. 900)

²⁹ Okružnica Banske uprave SB DZ od 9.11.1938., HDA, SB Pov. II, DZ, br. 46.231 (Grupa VI, inv. br. 928)

³⁰ Evidencija političkih krivičnih djela počinjenih terorom nakon raspisanih izbora; Evidencija krivičnih djela počinjenih terorom na dan izbora 11.XII.1938.; Očevidnik o teroru i zlobnim štetama poslije izbora za narodnu skupštinu na 11.XII.1938. HDA, SB DZ, kut. 1816, br. 590 (bez urudžbenog br.) Od 104 prijave 72 su žrtve bili članovi JRZ, 9 HSS-a, 3 UO, a 20 je

uobičajenu revnost u progonu počinitelja, pa se osipanje discipline može vidjeti i u tijelima koja su bila glavno uporište centralizma.³¹

Stranka i odgovor na represiju

Upute o izborima – protiv incidenata i krivotvorenja. Iskustvo je naučilo HSS kako nije dosta samo glasovati nego i da treba učiniti sve potrebno da se njihove birače u tome ne spriječi ili da se kasnije ne prikaže rezultate drugačijima. Početkom studenog već se znalo da postoje neke HSS-ove upute za izbore. No, kada je Banska uprava zatražila konkretnije obavijesti, svi su kotarski predstojnici javili isto: nikakvim se pisanim uputama nije moglo ući u trag, ali se o njima pričalo ili se čak nije ni moralo pričati, jer su ih ljudi već znali.³² Ono što su mogli razabrati iz ponekog govora u bitnim je crtama odgovaralo napucima iz kasnijih pisanih *uputa o izborima*, koje su se – također kao letak - pojavile krajem studenog 1938.

Ove službene stranačke upute na 7 strana predvidjele su svaki korak u tri dana koliko su trajale pripreme (subota), sami izbori (nedjelja) i predaja izbornih rezultata (ponedjeljak). U njima je tražena stranačka disciplina, slušanje samo provjerenih komunikacijskih kanala (narodnih poslanika i predsjednika kotarskih organizacija HSS-a) i organiziran nastup na biralištu. Na izbore je trebalo ići zajednički kako bi se osigurao izlazak što većeg broja birača (odnosno, smanjila apstinencija) i kako bi pristaše mogli slobodno glasovati za Mačekovu listu. Drugo što je bilo važno odnosilo se na regularnost izbora. S jedne je strane trebalo očuvati mir kako isprovocirani incident ne bi bio povod za poništavanje izbora na pojedinom biralištu, a s druge paziti da se rezultati ne falsificiraju. To je uključivalo kontrolu rada biračkog odbora i razne druge mjere kojima se trebalo onemogućiti lažiranje rezultata (između ostalog, vođenje vlastite evidencije, pečaćenje svih vrata i prozora u nedjelju navečer, čuvanje prostorije cijelu noć, u ponedjeljak pregled („pristojan“!) džepova i torbe predsjedniku biračkog odbora, kojeg je potom najmanje 20 osoba tre-

---

nepoznato. Većinom se radilo o razbijenim prozorima, ponekad o zapaljenim gospodarskim objektima, sijenu i sl., a rijeđe o fizičkim napadima.

³¹ Ministarstvo unutarnjih poslova banu SB od 25.12.1938. HDA, Grupa XXI, br. 5378. Ministar Acimović traži strože mjere i kontrolu nad upravnim tijelima, koja nisu riješila krivična djela počinjena iz „političkih pobuda“. Naime, upravne i policijske vlasti su se zadovoljile konstatacijom da su pokrenule postupak traženja krivca i postupak za naknadu štete, a krivci su „gotovo uvek ostali nepoznati“ (što je „neutešna činjenica“).

³² Kotarski predstojnik Valpovo od 14.11.1938., HDA, SB Pov. II, DZ, br. 48.208; Kotarski predstojnik Slavonski Brod od 14.11.1938., HDA, SB Pov. II, DZ, br. 48.238; Kotarski predstojnik Đakovo od 22.11.1938., HDA, SB Pov. II, DZ, br. 49.807 (Grupa VI, inv. br. 900, inv. br. 922); Kotarski predstojnik Đakovo od 18.11.1938., HDA, SB Pov. II, DZ, br. 47.814 (Grupa VI, inv. br. 925); Kotarski predstojnik Slavonski Brod od 28.11.1938., HDA, SB Pov. II, DZ, br. 44.600 (Grupa VI, inv. br. 901).

balo pratiti dok nosi rezultate na Kotarski sud). Na kraju je rezultate trebalo odmah dojaviti vodstvu u Zagreb.³³ Prvo se obavještavalo telefonom (prve su rezultate imali već prije kraja glasovanja i objavili ih na spomenuti prikriven način u *Hrvatskom dnevniku*), a nakon izbora su narodni poslanici osobno predali svoj usporedno vođeni izborni materijal u glavnu pisarnu kod Mačeka.³⁴

Dobra organizacija i HSZ učinili su svoje. Izlazak na birališta bio je rekordan, a isto tako i broj glasova za HSS. Iako neki drže da je djelovanjem HSZ donekle kompromitiran rezultat, treba podsjetiti da su zahvaljujući njoj neki konačno glasovali kako su htjeli, a pritisak je ionako djelovao samo na one koji su birali koje se strane više boje (a država je, uza svu organizaciju oko HSS-a, ipak raspolagala većom moći i sredstvima „osvete“).

Činovnici – državni „inventar“ ili slobodni birači. Izborni pritisak osjećali su svi glasači, a posebice oni čija je egzistencija bila vezana uz državu. Država je njihovu obvezu na političku neutralnost i nepodržavanje političkih stranaka jednostrano tumačila kao obvezu da podupiru njenu listu.³⁵ Kada se spomene državno činovništvo, treba znati da se nije radilo o malim brojevima. U državnim tijelima i poduzećima bilo je zaposleno oko 400.000 ljudi, a velik broj je bio namješten i u samoupravnim tijelima (banovina, kotar, grad, općina). Samo u Zagrebu je oko 25.000 državnih, banovinskih i samoupravnih činovnika izravno ovisilo o vladi.³⁶ Na izborima 1938. upravo je držanje činovnika pokazalo da se nešto promijenilo, iako je svaki njihov angažman u korist oporbe, pa čak i samo pojavljivanje na skupovima, primjereno kažnjavano (premještajem, privremenom suspenzijom).³⁷

³³ Zapljena brošure „Svim narodnim zastupnicima“. Uprava policije Zagreb Ministarstvu unutarnjih poslova od 8.12.1938., HDA, SB Pov II DZ br. 53.468. (Grupa VI, 934). U predmetu je kao prilog uložen letak: *Svim narodnim zastupnicima i predsjednicima kotarskih, općinskih i mjesnih organizacija HSS-a* (dr. V. Maček, „koncem studenoga 1938.“).

³⁴ „Narodni zastupnici kod dra Mačeka“, *Hrvatski dnevnik* (Zagreb), god. 3, br. 942 (15.12.1938.), 5.

³⁵ Pozivali su se na čl. 118. Zakona o unutrašnjoj upravi (na snazi od 21.6.1929.), koji je naslovljen „Depolitizacija osoblja“. Članak je zapravo jasno branio „svako ispoljavanje partijske pripadnosti“, korištenje vlasti i položaja u stranačke svrhe, utjecaj na podčinjene i građane uopće, bilo kakvo djelovanje u stranci (javno i tajno) ili pristranost u službi radi nje. Kazne su mogle biti različite težine (novčane, otkaz, smanjenje ili potpuno oduzimanje prava ne mirovinu). *Zakon o unutrašnjoj upravi* (Zagreb, 1929), 170-171.

³⁶ T. Jančiković, *Hrvati u izborima*, 50-53.

³⁷ Na sastanku u Jelačićevom (Đurđevac) primijećen je učitelj, u Varaždinu je na skupu bilo i „nekoliko inteligenata“ (među kojima sudac u mirovini, liječnik Okružnog ureda i dva profesora), u varaždinskom kotaru su dva učitelja proglašena „intelektualnim začetnicima“ nekih incidenata, u Senju se postavilo pitanje gimnazijskog profesora, koji je već premješten iz Kastva (i tako odvojen od obitelji), ali je nastavio s agitacijom. Jelačićevo: HDA, SB Pov. II, DZ, br. 49.616 (Grupa VI, inv. br. 826); grad Varaždin: Predstojništvo gradske policije Varaždin od 10.4.1938., HDA, SB Pov II DZ br. 10.530 (Grupa VI, inv. br. 851); Policijski

Borba za lojalnost državnih činovnika započela je na neki način već 1936., kada je HSS dobio u svoje ruke većinu općina i pokrenuo pitanje stvarne samouprave, odnosno odnosa državnih općinskih činovnika i izabrane općinske vlasti.³⁸ Ovo pitanje je postavilo na dnevni red još jedan aspekt složenog odnosa države i društva, koji se ne iscrpljuje rješavanjem suprotnosti centralizma i federalizma, nego traži i promjenu funkcionalne naravi državnog aparata od tendencije etatizmu prema supsidijarnosti.

Pitanje je prošireno u svibnju 1938. Tada se Maček otvoreno obratio činovništvu, upozoravajući ga na posljedice zloupotrebe položaja, odnosno davanja prednosti državi u odnosu na društvo. Upozorenje nije objavljeno u stranačkim glasilima, jer je to uz cenzuru bilo nemoguće. Umjesto toga, poduzeta je jedinstvena, široka i dobro vođena akcija (što potvrđuje da je iza toga doista stajalo vodstvo HSS-a) slanja letaka s Mačekom obraćanjem činovnicima na sve državne institucije (sva kotarska predstojništva, sudove, porezne urede, policiju i žandarmeriju).³⁹

Uoči izbora „činovničko pitanje“ je zaoštreno. Maček se 4. prosinca posebno obratio činovništvu među kojim je, kako je napisao, uza sve pritiske „lijepi broj“ njih pošteno radio. (Spomenuvši kako to dobro zna, jer tako dojavljuju narodni poslanici i organizacije HSS-a, dao im je do znanja da ih ne kontrolira samo država.) Pojasnio je situaciju: Stojadinoviću za pobjedu trebaju falsifikati i glasovi državnog činovništva „koje smatra svojim inventarom“. Stoga, za razliku od izbora 1935., kada im je stranka ostavila da sami odluče što mogu, sada u izmijenjenim prilikama, traži da budu uz narod. Kako je rekao, nitko više ne može imati tu privilegiju da pretpostavi osobne interese narodnom.⁴⁰

Drugo što je poduzeo bilo je bez presedana. Naime, Stojadinović je u Ljubljani 8. prosinca 1938. održao poznati govor u kojem je otvoreno prijetio činovništvu, izjavivši da u im „nije mjesto u državnoj službi“ ukoliko glasuju

---

inspektor Varaždin od 24.11.1938., HDA, SB Pov. II, DZ, br. 49.821 (Grupa VI, inv. br. 930); Kotarski predstojnik Senj, HDA, SB Pov. II, DZ, br. 43.360 (Grupa VI, inv. br. 923)

³⁸ S. Leček, „Borba Hrvatske seljačke stranke za općinsku samoupravu 1936.-1939.“, *ČSP* 40 (2008), br. 3, 999-1032. Tijekom 1920-ih borba za samoupravu vodila se u oblastima, ali je prekinuta diktaturom, ukidanjem oblasti i uspostavom banovina, koje više nisu samoupravna (izborna) tijela.

³⁹ Upozorenje sveukupnom činovništvu (Maček 23.5.1938.) HDA, SB pov II DZ br. 17.706 (Grupa VI, 869) (U predmetu su kotarska izvješća između kojih i: Kotarski predstojnik Vinkovci od 24.5.1938., HDA, SB Pov. II, DZ, br. 17.968) Radilo se o letku bez naznačene tiskare, u plavim kuvertama, strojem napisane adrese uglavnom iz zagrebačke pošte (neki su slani i iz lokalnih središta, poput Nove Gradiške i Otočca). Stizalo je po nekoliko letaka, koji su odmah „zadržani“ kako ne bi dospjeli u ruke svim činovnicima, no teško da oni za njih i njihov sadržaj nisu čuli.

⁴⁰ „Poruka predsjednika dra Mačka sveukupnom hrvatskom činovništvu“, *Hrvatski dnevnik* (Zagreb), god. 3, br. 934 (8.12.1938.), 2.

za Mačeka. Na to je Maček podnio kaznenu prijavu protiv Stojadinovića (temeljem § 72 i 73 Izbornog zakona⁴¹). Uslijedila je i prijava protiv nekolicine vodećih ljudi u Hrvatskoj, koji su otvoreno prijetili otpuštanjem činovnicima koji ne bi podržali JRZ. (Radilo se o glavnim državnim „poduzećima“ u Zagrebu i Hrvatskoj, poput Poštanske direkcije, Poštanske štedionice, Financijske direkcije, te policije).⁴² Isti je dan izdao novi proglas „Hrvatskom činovništvu i ostaloj hrvatskoj javnosti“ (9.12.1938.). U njemu je od činovnika zatražio da se ne daju zastrašiti, a onima koji bi to pokušali, zaprijetio je ne samo pravnim mjerama, kao što je već učinjeno i sa samim Stojadinovićem, nego i time da za njih „neće biti mjesta u Hrvatskoj, ali niti u srpskoj sredini“. Prijetnja da bi u političkom preokretu mogli ostati bez posla i mirovine vjerojatno je bila neugodnija od kaznene prijave koju ljudi toga ranga ionako nisu uzimali preozbiljno.⁴³ Isti se dan posebno obratio sucima čelnicima kotarskih sudova (kojima predsjednici biračkih odbora predaju rezultate izbora iz svojega birališta) pozivajući ih da ne pomažu falsificiranju rezultata.⁴⁴

U ovim se proglasima Maček poslužio finim nagovještajima promjena (radi kojih bi činovnici, ali i svi državni zaposlenici trebali razmisliti što rade): da odluka o njihovom pozivu na glasovanje za oporbu nije donesena ishitreno (ima „važnih i opravdanih razloga“), da je oporba sada dosta jaka da ih zaštititi, da su prijetnje Stojadinovića neprovedive („neumjesne“ su, jer je svakoj državi „potrebnije njezino brojno činovništvo nego jedan predsjednik vlade“),

⁴¹ Izborni zakon predviđao je kaznu zatvorom od jednog mjeseca do dvije godine za one koji „nasiljem ili pretnjama, spreče jednog ili više građana da upotrebe svoje biračko pravo“ (72). Za pokušaj podmićivanja poklonom ili obećavanjem zaposlenja „u javnoj službi“ kazna je mogla biti zatvor do jedne godine uz novčanu kaznu od 30 do 500 din (u tumačenju je dodano kako i obećanje mjesta u privatnoj službi može „prema prilikama“ biti krivično djelo) (73). *Zakon o izboru narodnih poslanika*, 88-89.

⁴² Osim kaznene prijave protiv Stojadinovića podnesene su tužbe protiv Rudolfa Rupca (direktor Poštanske direkcije), Steve Kovačevića (upravitelj pošte br. II), Nikole Gaćeše (ravatelj Poštanske štedionice), Janka Rajačića (direktor Financijske direkcije), Ivana Zetkovića (policijski komesar). Svi su optuženi da su svojim zaposlenicima najavili da od ponedjeljka (12. prosinca) ne rade ukoliko glasuju za oporbu. „Kaznena prijava dra Mačka protiv Dra Stojadinovića“, *Hrvatski dnevnik* (Zagreb), god. 3, br. 937 (10.12.1938.), 1.

⁴³ Prijepis letka: Kotarski predstojnik Đurđevac od 29.12.1938., HDA, SB Pov. II, DZ, br. 57.750 (Grupa VI, inv. br. 877); Objavljen u: *Hrvatski dnevnik* (Zagreb), god. 3, br. 937 (10.12.1938.), 1.

⁴⁴ „Pismo Dra Mačka starješinama kotarskih sudova“, *Hrvatski dnevnik* (Zagreb), god. 3, br. 937 (10.12.1938.), 2. Osvrnuo se na dostojanstvo sudačke profesije (kako je rekao, još žive unatoč nekim državnim mjerama, posebice suspenziji stalnosti sudaca) i apelirao na savjest kako ne bi krivotvorili rezultate svojom voljom. Što se tiče mogućnosti da im se rezultati silom oduzmu pa onda krivotvore, napomenuo je da se od njih očekuje da zadrže osobni i profesionalni integritet i u tom slučaju pred Glavnim biračkim odborom izjave da im je materijal oduzet. O državnim mjerama kojima se htjela (i djelomice uspjela) dokinuti nezavisnost sudstva vidjeti i: *Sudačka nezavisnost u Hrvatskoj za vrijeme diktature*, Zagreb 1937.

te da njegov nastup pokazuje slabost (Stojadinović gubi živce). Poruke su sročene u ozračju iščekivanja, svijesti o promijenjenim prilikama, te govore i o istinskoj predizbornoj neizvjesnosti („posljednji dani režima“). Sve je to iskorišteno da se jedne ohrabri da glasuju za HSS ako to žele, druge uvjeri kako biti uz Stojadinovića više nije korisno (pa da budu uz HSS makar iz koristi), a treće zastraši da ne zloupotrebjavaju moć (jer sada više ni oporba nije sasvim nemoćna).

Na izborima 1938. upravo su državni zaposlenici pokazali da Stojadinović, uza sav pritisak, više nema stvarnu podršku. Primjerice, u Zagrebu je čak i imenovano gradsko zastupstvo glasovalo za Mačeka, a značajan postotak činovnika podržao je UO i u Beogradu, Zemunu, Drinskoj banovini.⁴⁵

4. HSS i gradski birači – primjer Vinkovaca

Vinkovački HSS u ljeto 1938.

Kao i drugdje, u Vinkovcima je postojala organizaciju „bivšeg“ HSS-a za koju se u travnju 1938. računalo da u gradu ima preko 700 pristasa.⁴⁶ Na čelu gradske organizacije bio je Juraj Lacko (privatni činovnik), a kotarske Adam Jurić iz Privlake (koji je istovremeno bio i zamjenik narodnog poslanika Sigismunda Čajkovca). Među utjecajnijim pristašama nalazimo i liječnika Zlatka Sremca (šef Poliklinike), poznatog široj javnosti po zdravstvenim istraživanjima i kampanjama provedenim u okviru Gospodarske sloge.⁴⁷ No, tu su bili i drugi viđeniji Vinkovčani aktivni u raznim strukovnim organizacijama preko kojih su širili utjecaj HSS-a (poput Saveza privatnih namještenika i Udruženja zanatlija).

Tijekom ljeta koje je prethodilo predizbornoj kampanji, Vinkovci su živo sudjelovali u manifestacijama koje je širom Hrvatske organizirao HSS kako bi kroz njih simbolički povezao nacionalni prostor i pokazao da uživa široku narodnu podršku. Bile su to redom proslava Mačekovog imendana (srpanj), zatim ispraćaj vlaka kojim je išao na sastanak Ujedinjene oporbe u Beograd (kolovoz) te velika stranačka skupština (rujan).

Mačekov imendan i rođendan proslavljen je 18. srpnja. Više tisuća građana tvorilo je „impozantnu manifestacionu povorku“ na čelu s biciklistima i predstavnicima svih hrvatskih društava (humanitarnih, prosvjetnih, socijalnih). Noseći zastave, u večernjim satima su prošli gradskim ulicama do Hr-

⁴⁵ T. Jančiković, *Hrvati u izborima*, 50-53; B. Simić, *Propaganda*, 280.

⁴⁶ „Iz redova b. HSS“, *Hrvatski branik* (Vinkovci), god. 4 (13), br. 15 (9.4.1938.), 1.

⁴⁷ Zlatko Sremec, Nikola Nikolić, *Hrvatsko selo i medicina. Zdravstveno-politička rasprava* (Zagreb, 1941). Vidjeti i: Ivica Šute, *Slogom slobodi! Gospodarska sloga 1935.-1941.* (Zagreb, 2010).

vatskog doma.⁴⁸ Drugo veće stranačko okupljanje bilo je prilikom Mačekovog puta u Beograd na sastanak Ujedinjene oporbe. Tom je prilikom njegovom vlaku priređivan svečani doček na svakoj postaji, pa tako i u Vinkovcima. Na putu u Beograd 14. kolovoza na kolodvoru se okupilo oko 3000 ljudi, narodni poslanici i iz susjednih kotareva (što je dočeku dalo još veću važnost), redali su se govornici i klicalo se sporazumu, oporbi, slobodnoj Hrvatskoj. Bilo je i nešto seljaka iz okolnih sela, ali oni su većinom pozdravljali vlak na svojim lokalnim stanicama ili duž pruge. Pri povratku 16. kolovoza doček je bio nešto skromniji, ali obje su manifestacije slale jasnu poruku podrške Mačekovoj politici sporazuma i okupljanja nadnacionalne oporbe.⁴⁹

Treće događanje bila je skupština 11. rujna, održana kao jedna od velikih („velebnih“) skupština HSS-a, na kojima su se preko ljeta, dok su vremenske prilike to dopuštale, okupljale tisuće ljudi. Nakon mise, oko 3.000 sudionika prešlo je na igralište Građanskog športskog kluba „Cibaliae“ čije su tribine bile okićene uobičajenim „zelenilom, zastavama i ćilimima“, simbolima tradicije, nacije i kulturnog identiteta. Mikrofon i dva Philipsova zvučnika osigurali su da svi mogu čuti ono što su im trebali reći govornici, koji su toga dana bili u jakom sastavu. Uz domaćina, vinkovačkog poslanika Sigismunda Čajkovca, govorili su Žiga Scholl (iz zagrebačke središnjice), partneri iz UO Milan Kostić (senator iz Zemuna), Sava Selenić (publicist iz Beograda), nekoliko narodnih poslanika i vodećih pristaša stranke iz okolnih kotareva.⁵⁰ Osim što je i ovdje kažnjen jedan od govornika (Selenić), policijsko izvješće zanimljivo je radi još jedne opaske. Naime, s primjetnom se zloradošću komentiralo kako se očekivalo više ljudi (jer ih se na prošlom zboru okupilo oko 10.000) i da su u ovih 3.000 bili uglavnom građani, a „napadno malo“ seljaka. Ako je HSS i bio razočaran, to se iz njihovih glasila ne može razabrati (govori se o „svečanom raspoloženju“, uređenju grada, „ogromnoj masi naroda“).⁵¹ Nama može biti zanimljivo upravo to da je

⁴⁸ „Svečana proslava imendana i rođendana dra V. Mačeka“, *Hrvatski branik* (Vinkovci), god. 4 (13), br. 30 (23.7.1938.), 1. Prema policiji, bilo je samo 600 osoba, a zamjenik poslanika Čajkovca Adam Jurić kažnjen je policijski s 500 din. globe zbog nekih izjava za koje je policija procijenila kako nisu „u skladu s postojećim propisima“. Tromjesečno izvješće Predstojništva gradske policije Vinkovci Bansknoj upravi od 4.10.1938., HDA, SB DZ, br. 6.099 (Grupa XXI, inv. br. 5284)

⁴⁹ Prema izvješću kotarskog predstojnika okupilo se oko 1700 osoba. Telefonska izvješća (sumarno, nedatirano), HDA, SB Pov. II, DZ, br. 29.518 (Grupa VI, inv. br. 945); Policijsko izvješće još je više umanjilo broj nazočnih, pa je po njemu na prvom dočeku bilo 1.500, a na drugom 400 osoba. Predstojništvo gradske policije Bansknoj upravi od 3.9.1938., br. 33.910, HDA, SB DZ, br. 240 (Grupa XXI, inv. br. 5283); „Maček“, *Hrvatski branik* (Vinkovci), god. 4 (13), br. 34 (20.8.1938.), 1.

⁵⁰ Dr. Andrija Karčić, Stara Pazova; Živan Kuveždić, Ilača; dr. Marko Lamešić, Ruma; dr. Pavo Gvozdić, Sremska Mitrovica; Stipo Matijević, seljak iz Vukovara.

⁵¹ Sava Selenić izjavio je da Stojadinović vodi politiku na štetu seljaka, a „u korist gulikoža, kakav je i on sam“. Za tu je izjavu odmah policijski kažnjen. Pokušali su ga čak privesti

u slušateljstvu bilo mahom građanstvo, jer je u gradovima HSS imao najviše problema i najteže stvarao pouzdano biračko tijelo, pa njihov velik broj možda možemo tumačiti i kao najavu onoga što će pokazati izbori.

Predizborna kampanja

Izborne pripreme u Vinkovcima počele su odmah nakon raspisa izbora. Tjednik *Hrvatski branik* u istom je broju donio vijest o održavanju izbora, Mačekovu okružnicu o pripremama te obavijest Vinkovčanima da sve obavijesti o izborima mogu dobiti u odvjetničkoj pisarni Viktora Urbihe.⁵² Naime, raspisivanje izbora omogućilo je organiziranje izbornih pisarni, jedinih organizacija još uvijek bivših stranaka koje su mogle legalno djelovati. Do izbora je glavno mjesto bila pisarna Viktora Urbihe, a na dan izbora je „izbornička pisarna pristaša b. HSS“ radila u Hrvatskom domu i u njoj su izbornici mogli dobiti sve obavijesti u vezi izbora (u većim gradovima bilo ih je i više, primjerice u Osijeku čak 11).⁵³

Započela je vrlo intenzivna stranačka aktivnost, kojoj u cenzuriranim glasilima ima malo traga. Vijesti su, čak i u lokalnim glasilima, bile zapravo više obavijesti o izbornim poslovima i najave sastanaka. Iako kratko, novine su u svakom broju donosile nešto o izbornim pripremama. Prvo su s napetošću pratile uređivanje spiskova, pa su uskoro mogle zadovoljno zaključiti kako je interes velik. Dnevno je „i po nekoliko stotina“ osoba dolazilo provjeriti jesu li unesene u liste. Pokazalo se da su one vođene razmjerno dobro, a ispravci su se uglavnom odnosili na državne službenike koji su u međuvremenu otišli ili došli u Vinkovce (oko 100 osoba).⁵⁴

---

odmah nakon skupštine, ali je nestao u mnoštvu. Predstojništvo gradske policije Vinkovci od 7.9.1938.; Telefonsko izvješće od 11.9.1938.; Izvješće od 11.9.1938. HDA, SB Pov. II, DZ, br. 34.442 (Grupa VI, inv. br. 808); „Skupština u Vinkovcima“, *Hrvatski list* (Osijek), god. 19, br. 252 (12.9.1938.), 1; „Velebna skupština b. HSS u Vinkovcima“, *Hrvatski branik* (Vinkovci), god. 4 (13), br. 38 (17.9.1938.), 1-2.

⁵² „Okružnica predsjednika dra Mačeka“; „Izbori 11. prosinca“; „Pristaše b. HSS u Vinkovcima“, *Hrvatski branik* (Vinkovci), god. 4 (13), br. 42 (15.10.1938.), 1. Viktor Urbiha je nakon uspostave Banovine Hrvatske kratko vrijeme bio gradonačelnik Vinkovaca.

⁵³ „Izborni ured b. HSS u Vinkovcima“; „Rajonski izborni uredi b. HSS u gradu Osijeku“, *Hrvatski list* (Osijek), god. 19, br. 342 (10.12.1938.), 4.

⁵⁴ Prema preliminarnom izvješću u kotaru je bilo 14.477 birača, a u samom gradu 3.972 (2.881 katolika, uglavnom Hrvata, 723 Srba, 183 Židova, 147 evangelika, 38 muslimana). Preko 100 osoba je izbrisano (uglavnom državni službenici), a upisane su 92 nove (od toga 52 državna činovnika). „Izbornici vinkovačkog kotara“, *Hrvatski branik* (Vinkovci), god. 4 (13), br. 43 (22.10.1938.), 3. Prema ranijem internom izvješću Banske vlade procjene su bile nešto drugačije. Oni su računali da su u gradu od 3.871 birača 696 Srbi (20%), 1.910 Hrvati (47%) i čak 1.265 ostali (33%). Broj birača po kotarevima i nacionalna struktura, u: Razni interni materijali o izborima 1938. HDA, SB UO DZ, kut. 1816, br. 590 (dokumenti bez urudžbenog

Iz broja u broj *Hrvatski branik* ili *Hrvatski list* donosili su opomene i pozive da se uredе spiskovi, obavijesti o radu ureda Viktora Urbihe, imenovanju biračkih odbora (predsjednici su u pravilu bili visoki državni službenici, suci, inženjeri, profesori, liječnici), biračkim mjestima (u Vinkovcima ih je bilo 5, a glasači su, zanimljivo, bili raspoređeni po abecedi, ne mjestu stanovanja), predaji liste HSS-a (koja je ovdje protekla bez problema), osobama koje su određene da kao stranački predstavnici na biračkim mjestima nadziru rad biračkog odbora.⁵⁵ Usto, objavili su i kratka pojašnjenja izbornog zakona⁵⁶ i listu službenih kandidata HSS-a. Naime, lista je mogla imati više kandidata iz raznih stranaka UO, ali se tražilo da pristaše HSS-a glasuju za kandidata HSS-a. Osim toga, bilo je i „samozvanaca“ koji su se također predstavljali kao kandidati HSS-a, pa je HSS posebno upozoravao kako su njegovi jedini kandidati oni čija su imena objavili u *Hrvatskom dnevniku*, a prenijele su ih sve prohaesesovske novine.⁵⁷

Veliki se skupovi nisu održavali, pa je tako odgođen onaj najavljen za 30. listopada. Umjesto njega održana je sjednica za kotar i grad Vinkovce, na kojoj su se pred 1.000 pristaša predstavili svima poznati Čajkovac i dr. Bogdan Milašinović (usporedni poslanički kandidat, inače javni bilježnik i odvjetnik iz Vinkovaca, pristalica Ace Stanojevića).⁵⁸ Čajkovac je u sklopu kampanje održao oko 30 sastanaka po selima vinkovačkog kotara.⁵⁹ Tjedan pred izbore,

---

br.) Nakon zaključenja spiskova broj je bio nešto veći (to su vjerojatno definitivni brojevi koje treba uzeti u izbornoj računici): u kotaru je bilo 10.460 izbornika (17 manje nego 1935.), u gradu ih je bilo 4021 (62 više nego kod posljednjih izbora). Brisano ih je 99, a 161 je upisan (većinom državni činovnici). „Izbornici kotara vinkovačkog“, *Hrvatski branik* (Vinkovci), god. 4 (13), br. 44 (29.10.1938.), 2.

⁵⁵ „Upozorenje pristašama b. HSS u Vinkovcima“, *Hrvatski list* (Osijek), god. 19, br. 287 (16.10.1938.), 4; „Broj izbornika u vinkovačkom kotaru“, *Hrvatski list* (Osijek), god. 19, br. 292 (21.10.1938.), 4; „Reklamiranje izbornog prava u Vinkovcima“, *Hrvatski list* (Osijek), god. 19, br. 294 (23.10.1938.), 4; „Predsjednici glasačkih mjesta“, *Hrvatski list* (Osijek), god. 19, br. 307 (5.11.1938.), 4; „Gdje će se glasovati?“, *Hrvatski list* (Osijek), god. 19, br. 285 (14.10.1938.), 5; „Potvrđena lista b. HSS“, *Hrvatski branik* (Vinkovci), god. 4 (13), br. 46 (12.11.1938.), 1; „Predstavnici na biračkim spiskovima“, *Hrvatski branik* (Vinkovci), god. 4 (13), br. 49 (4.12.1938.), 1.

⁵⁶ „Izbori u svijetlu izbornoga zakona“, *Hrvatski list* (Osijek), god. 19, br. 318 (16.11.1938.), 3; 319 (17.11.1938.), 3.

⁵⁷ „Kandidati HSS u banskoj Hrvatskoj; Kandidati HSS iz Dalmatinske Hrvatske“, *Hrvatski dnevnik* (Zagreb), god. 3, br. 911 (18.11.1938.), 6; *Hrvatski list* (Osijek), god. 19, br. 321 (19.11.1938.), 5.

⁵⁸ „Dr. Sigismund Čajkovac u Vinkovcima“, *Hrvatski list* (Osijek), god. 19, br. 296 (25.10.1938.), 4; „Izborna politička skupština opozicije“, *Hrvatski branik* (Vinkovci), god. 4 (13), br. 44 (29.10.1938.), 1; „Vrlo uspješni sastanak pristaša b. HSS“, *Hrvatski branik* (Vinkovci), god. 4 (13), br. 45 (5.11.1938.), 2; „Veliki sastanak b. HSS u Vinkovcima“, *Hrvatski list* (Osijek), god. 19, br. 303 (1.11.1938.), 4.

⁵⁹ „Predizborno kretanje“, *Hrvatski branik* (Vinkovci), god. 4 (13), br. 49 (4.12.1938.), 2.

održan je još jedan malo veći skup u gradu (4. prosinca). Prisustvovalo mu je oko 800 ljudi, a govorili su samo kandidati i predstavnici udruženih stranaka iz Vinkovaca i kotara (što znači da i nije zamišljen kao velika skupština): S. Čajkovac, B. Milašinović, Pajo Janjanin (odvjetnik iz Vinkovaca, pristalica Davidovića). Bila je to prilika za posljednju kritiku vlade, korupcije, gospodarske diskriminacije i da se još jednom ponove zahtjevi za preustrojem države na zadovoljstvo „svih građana“, za parlamentarizmom i demokracijom. Ostali su se govornici obraćali pojedinim skupinama pozivajući ih da svoj glas daju Ujedinjenoj oporbi. Tako je Antun Sikinger pozvao Nijemce, Mato Kalinski (predsjednik HRS-a) i Slavko Knežević (predstavnik URS-a) vinkovačke radnike, Marijan Bosančić privatne činovnike, a na kraju se Čajkovac obratio i državnim činovnicima, tražeći da glasaju po savjesti i uvjeravajući ih da neće biti progona, jer će se hrvatsko pitanje rješavati bez obzira na ishod izbora.⁶⁰

Iz sačuvanih službenih izvješća možemo vidjeti da su i skupovi JRZ bili skromni, ali kod oba kandidata razlog je bila slaba podrška. Sastanci Miše Marića (odvjetnik i predsjednik gradske općine Vinkovci) u većini su sela otkazani, jer nitko nije došao. Na sastanak u Vinkovcima u gostionu „Balkan“ došle su svega 33 osobe, od toga „oko 20 željezničkih službenika“ (8. prosinca).⁶¹ Njegov je izravni stranački suparnik dr. Paja Šumanovac (odvjetnik i javni bilježnik) idući dan skupio oko 250 osoba. Struktura skupine koja ga je podržala, a u kojoj su bili državni činovnici, jedan posjednik i novinar stranačkog glasila, govori sama po sebi.⁶²

Kampanja je u Vinkovcima protekla mirno, čak neobično mirno („nikakova naročita uzrujanost ili djelatnost“, a posebno ne ispadi). Lokalna državna tijela tumačila su to nezadovoljstvom glasača Mačekovim sporazumom s omrznutom JNS, prognozirajući mu krah na izborima (po njima je bilo „posve sigurno“ da će pobijediti JRZ).⁶³

⁶⁰ Predstojništvo gradske policije Vinkovci od 27.11.1938. i 29.11.1938. HDA, SB Pov. II, DZ, br. 50.285. (Grupa VI, inv. br. 1281); Predstojništvo gradske policije Vinkovci od 4.12.1938., HDA, SB Pov. II, DZ, br. 52.598 (Grupa VI, inv. br. 1281). Kratke vijesti u tisku: „Skupština UO u Vinkovcima“, *Hrvatski list* (Osijek), god. 19, br. 338 (6.12.1938.), 4; „Velika predizborna skupština u Vinkovcima“, *Hrvatski branik* (Vinkovci), god. 4 (13), br. 50 (10.12.1938.), 1.

⁶¹ Kotarski predstojnik od 14.11.1938., HDA, SB Pov. II, DZ, br. 47.811; od 28.11.1938., HDA, SB Pov. II, DZ, br. 51.272; Predstojništvo gradske policije Vinkovci od 9.12.1938., HDA, SB Pov. II, DZ, br. 53.979 (Grupa VI, inv. br. 1820)

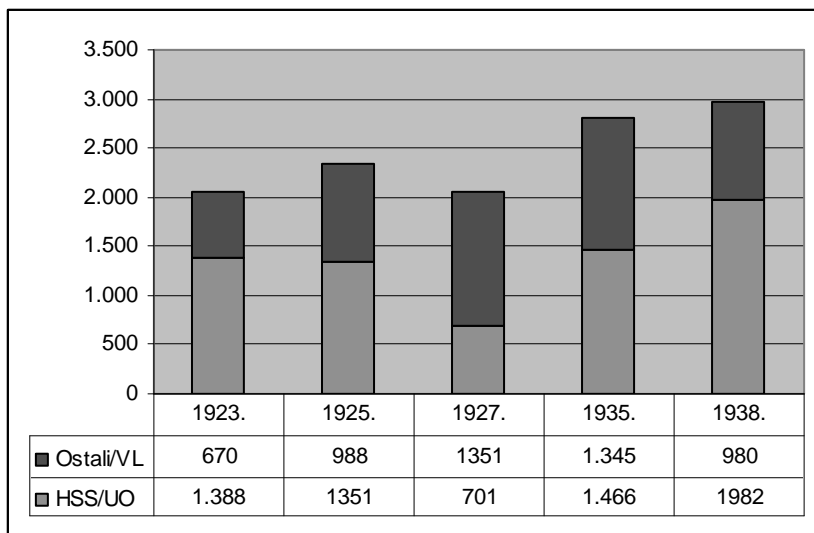
⁶² Stevo Milojević, posjednik; Nikola Bašić, željeznički činovnik; Todor Đurđić, činovnik Državne direkcije šuma; Đuro Bader, liječnik; Đuro Mrvaljević, profesor; Milan Nešić, šef željezničke stanice; Veliša Rajčević, novinar. Predstojništvo gradske policije Vinkovci od 10.12.1938., HDA, SB Pov. II, DZ, br. 54.234 (Grupa VI, inv. br. 1822)

⁶³ Predstojništvo gradske policije od 3.11.1938., br. 46.053; Predstojništvo gradske policije od 3.12.1938., br. 52.234, HDA, SB DZ, br. 240 (Grupa XXI, inv. br. 5283)

Vinkovčani na izborima 11. prosinaca 1938.

Miran tijek kampanje bio je upravo ono što je HSS priželjkivao. Morali su ih oduševiti i izborni rezultati, koji su kao i obično potvrdili snagu HSS-a u kotaru, a nakon dužeg vremena donijeli mu uvjerljivu većinu i u gradu (61% glasova, odnosno 67% kao UO).⁶⁴

Grafikon 1. Broj glasova za HSS i ostale stranke (odn. Ujedinjenu oporbu i Vladinu listu 1935. i 1938.) na skupštinskim izborima 1923.-1938. u Vinkovcima.

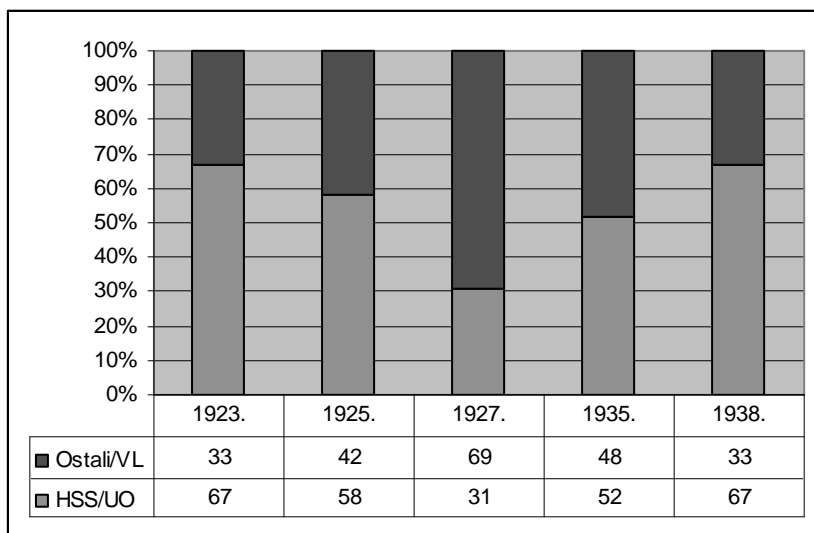

(Izvor: I. Miškulin, „Parlamentarni izbori“)⁶⁵

⁶⁴ Od 2.972 glasova Čajkovac (HSS) je dobio 1.818 (61%), Milašinović 164 (6%), Šumanovac 741 (25%), Marić 239 (8%), Zbor 10 (0%), odnosno ukupno je UO dobila 1.982 glasova (67%), a JRZ 980 (33%). „Rezultati nedjeljnih izbora u kotaru vinkovačkom“, *Hrvatski branik* (Vinkovci), god. 4 (13), br. 51 (17.12.1938.), 1.

⁶⁵ Nisu uzeti u obzir izbori 1920. kada je HPSS dobio zanemariv broj glasova (samo 30), te oni 1931., kada nije izašao na izbore. Na izborima 1923. dio glasova duguje podršci Hrvatske zajednice, a 1935. i 1938. Ujedinjenoj oporbi. (Tehnička napomena: U članku je broj birača HSS-a za 1923. krivo zbrojen. Umjesto 1.488 treba biti 1.388, pa onda ni postotak na Grafikonu 2. nije 71% nego 67%).

Grafikon 2. Postotak glasova za HSS i ostale stranke (odn. Ujedinjenu oporbu i Vladinu listu 1935. i 1938.) na skupštinskim izborima 1923.-1938. u Vinkovcima.

(Izvor: I. Miškulin, „Parlamentarni izbori“).

HSS je konačno ostvario uvjerljivu pobjedu i u gradu. Na to nije imala nikakvog utjecaja marginalizacija treće liste (1935. su 4, a 1938. samo 10 osoba glasovalo za Ljotića) pa čak ni nešto veća mobilizacija, jer je izlaz na birališta bio veći za samo 152 osobe. Motiviranost je tijekom 1930-ih općenito bila visoka, pa je tako 1938. na izbore izašlo 73,9% vinkovačkih glasača.⁶⁶ HSS-u (SDK) je udruživanje s UO donijelo nevelikih, ali dobrodošlih 6% glasova (9% od glasova koje je dobila UO).⁶⁷ Pravi razlog uspjehu prvenstveno je bio u tome što je stranka uspješno prevladala svoje nacionalne (hrvatske) i socijalne (seljačke) okvire i osigurala široku podršku. Ako se uzme u obzir procjena da su Hrvati činili negdje polovicu gradskog stanovništva (osim toga, nisu svi Hrvati glasovali za UO), može se zaključiti kako je nadnacionalna politika HSS-u donijela dosta glasova drugih nacionalnih zajednica. Uspješno je privukao i razne društvene skupine, što mu je osiguralo glasove dijela činovništva i radništva (a jedan dio njihovih glasova donijeli su mu partneri iz UO te podrška ljevice).

⁶⁶ To je bio dobar postotak budući da je u gradu apstinencija bila lakša nego u malim mjestima. U kotarevima bez većih naselja nije bila rijetkost da je odaziv birača bio i preko 90%.

⁶⁷ U kotaru je njen utjecaj bio manji, dobili su samo 175 glasova, što je tamo činilo 2,5% glasova UO, a samo 1,9% od svih glasova. Prema: I. Miškulin, „Parlamentarni izbori“, 121-122; T. Jančković, *Hrvati u izborima*, 31-33.

U cijeloj državi UO je dobila 1.364.524 glasova (44,9%), a vlada 1.643.783 (54%). Bio je to najlošiji vladin rezultat na svim međuratnim izborima, unatoč brojnim opisanim prednostima. Ipak, zahvaljujući izbornom zakonu, tih 54% glasova donijelo je Stojadinoviću 306 mandata (82%), a oporbi samo 76 (18%). Iako su izbori doista ispali „plebiscitarni“ i donijeli uvjerljivu pobjedu HSS-a u hrvatskim banovinama (HSS je dobio najveći broj glasova u svojoj povijesti), izborna matematika značila je da kandidati s više glasova nisu nužno dobili i mandat.⁶⁸ Isto se dogodilo i vinkovačkom kandidatu. Naime, u 8. izbornom okrugu vladina lista je s 18.189 (21%) glasova dobila 5 mandata, a Mačekova s 67.952 (79%) samo 4 mandata.⁶⁹ Tako je na kraju u Vinkovcima potvrđen mandat Šumanovcu, koji je to proslavio već tjedan nakon izbora (kada još nisu bili sakupljeni ni obrađeni glasovi iz cijele države).⁷⁰

Slijedilo je ono što je dobro poznato - otvoren otpor HSS-a, povijesna sjednica 15. siječnja 1939. na kojoj je odlučeno da se ne prizna Narodna skupština u tom sazivu (time su proglašene i ništetnima sve njene odluke), te priznavanje samo kandidata koji su izabrani većinom glasova kao jedinih zakonitih predstavnika hrvatskog naroda (Hrvatsko narodno zastupstvo).⁷¹ Ova radikalizacija bila je više taktičko upozorenje i pritisak na kneza Pavla, koji se u nepovoljnim vanjskopolitičkim prilikama, ali i s drugim neriješenim unutarnjim problemima, odlučio (iznenadivši strane promatrače koji su predviđali okretanje prema diktaturi) popustiti Mačkovim zahtjevima i dovesti već 5. veljače 1939. na čelo vlade Dragišu Cvetkovića, čovjeka koji će konačno dovršiti pregovore i riješiti „hrvatsko pitanje“.⁷² Bilo je to spasonosno i za brojne činovnike, jer je Stojadinović nakon izbora započeo s pojačanom represijom,

⁶⁸ Kao što je bio slučaj u Ivancu, gdje je HSS imao 11.109 glasova, a potvrđen je mandat kandidatu JRZ sa samo 60 glasova, ili u kotaru Klanjec gdje je opozicijski kandidat dobio 7.614 glasova, no mandat je pripao vladinom kandidatu sa svega 14 glasova. U Zagrebu 46.480 glasova nije donijelo HSS-u niti jedan mandat, a JRZ je za 3.912 dobio čak 4. Takvi primjeri nisu bili izuzeci, jer se slična računica provela u čak 49 kotareva. T. Jančiković, *Hrvati u izborima*, 12-14.

⁶⁹ Po toj je računici u 8. izbornom okrugu (u kojem je bio vinkovački izborni kotar) vladinoj listi za mandat bilo dosta 3.637 glasova, a Mačekovoj je trebalo gotovo pet puta više, čak 15.986 glasova. T. Jančiković, *Hrvati u izborima*, 35. Usp. *Zakon o izboru narodnih poslanika* (§ 61), 76.

⁷⁰ Predstojništvo gradske policije Vinkovci od 18.12.1938., HDA, SB Pov. II, DZ, br. 55.726 (Grupa VI, inv. br. 1823); Rezultat izbora narodnih poslanika..., *Službene novine Kraljevine Jugoslavije* (Beograd), god. 21, br. 7 (11.1.1939.), 1.

⁷¹ Prenijele su je i vinkovačke novine: „Rezolucija zastupnika b. HSS“, *Hrvatski branik* (Vinkovci), god. 4 (13), br. 3 (21.1.1939.), 1.

⁷² Lj. Boban, *Maček*, 369-382, 461-481; H. Matković, *Povijest Hrvatske seljačke stranke*, 388-390; F. Tuđman, *Hrvatska u Monarhističkoj Jugoslaviji*, 233-241.

u kojoj se obračun usmjerio posebno na članove Zaštite te one državne činovnike koji su u kampanji i na izborima podržali oporbu.⁷³

5. Struktura vinkovačkog HSS-a

Stranačko članstvo

Uvid u članstvo vinkovačke organizacije HSS-a pruža nam rijedak i dragocjen dokument, jer je na žalost sve arhive HSS-a odnio rat. To je popis iz 1941. kojeg je sastavio i sačuvao tajnik i blagajnik kotarskog i gradskog odbora HSS-a Josip Liščić.⁷⁴ U njemu je navedeno ime člana, godina rođenja, zanimanje te datum upisa u stranku tako da možemo analizirati dinamiku obnove stranačke organizacije nakon 1935. godine i društvenu strukturu članstva te bolje sagledati neke procese za koje pretpostavljamo da su se odvijali u stranci, ali nam za njih nedostaju konkretne potvrde.

Dinamika rasta organizacije. Kako je u izvješćima državnih tijela 1938. spomenuto, uza sav trud nije se moglo ući u trag popisima članova HSS-a pa se držalo da nema niti njih niti formalne organizacije. Prema vinkovačkom popisu iz 1941. možemo sa sigurnošću znati da su u vrijeme izvješća iz 1938. postojali njegovi prethodnici, a s njima i stranačka organizacija. Naime, on sadrži konkretne osobne podatke s datumima upisa još iz 1937. Tako je najraniji zabilježeni datum 28. listopada 1937., a posljednji je bio 4. ožujka 1941. Zahvaljujući tom popisu, bili smo u mogućnosti analizirati dinamiku širenja stranačke organizacije te društvenu strukturu njenih članova.

Započnimo s rastom organizacije, koja je formalno ustrojena u listopadu 1937. (*Tabela 1.; Grafikon 3.*)

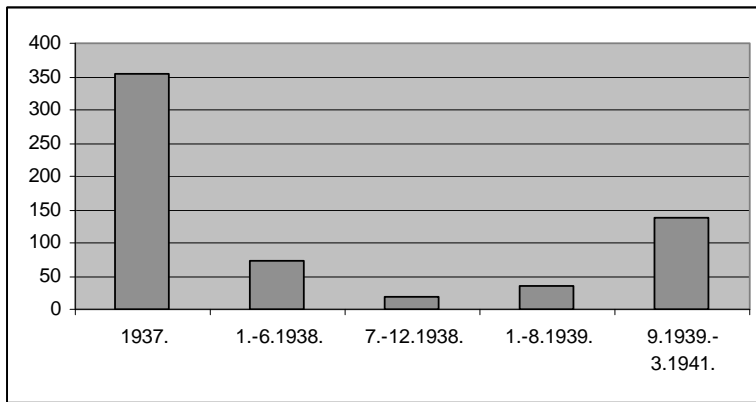
⁷³ Novi ministar Milan Aćimović (umjesto smijenjenog Antona Korošca), zatražio je odmah popis državnih činovnika koji su glasovali za UO, kako bi se na njih „mogao primeniti čl. 118. Zakona o unutrašnjoj upravi, tj. otpustiti ih iz službe ili im oduzeti penziju“ i kako bi se „pročistilo“ državni aparat. Lj. Boban, *Maček*, 372.

⁷⁴ Spisak članova HSS-a ogranka Vinkovci iz 1941. godine (privatno vlasništvo). Josip Liščić bio je zaposlen kao činovnik u Brodskoj imovnoj općini, a od 1927. je tajnik i blagajnik kotarskog i gradskog odbora HSS-a. Osim popisa članstva gradskog HSS-a, u posjedu njegove obitelji su zapisnici sjednica kotarske organizacije. Sačuvani su uz velik rizik tijekom rata i poratnih progona, kada je Liščić bio zatvoren (1945.-46.).

Tabela 1. *Upis članova vinkovačke organizacija HSS-a prema podrazdobljima (1937.-1941.)*
(Izvor: J. Liščić)

1937.	1938.			1.-8.1939.	Banovina Hrv.	Nepoznato	Svega	Otišli
	1.-6.1938.	7.-12.1938.	1938.					
353	74	19	93	36	138	12	632	52
55,8%			14,7%	5,7%	21,8%	1,9%	100%	

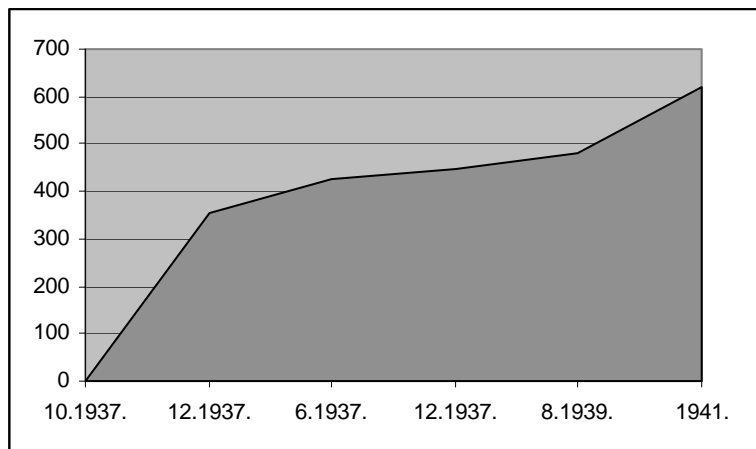
Grafikon 3. *Upis članova vinkovačke organizacija HSS-a prema podrazdobljima (1937.-1941.)*
(Izvor: J. Liščić)

Ako se prisjetimo pokazatelja popularnosti HSS-a – njegovih izbornih uspjeha 1935. te širenja djelovanja kroz pridružene organizacije („grane“) na druga područja života – ne iznenađuje da je prvi val, koji će se pokazati i najvećim, zabilježen u prvim mjesecima sastavljanja stranačkog popisa. Od ukupno 632 člana upisanih do 1941., u prva dva mjeseca 1937. (od 28. listopada do kraja prosinca) upisana su čak 353 člana (55,8%), a u prvoj „sezoni“, znači od početka upisa pa do ljeta 1938. (zaključno s krajem lipnja 1938.) njih 427 (67,5%). Ti brojevi jasno svjedoče o ranijoj neformalnoj povezanosti pristaša HSS-a. Iako bi se zbog predizborne kampanje u jesen 1938. mogao očekivati drugi val porasta broja članova, u ovom je razdoblju zabilježeno najmanje novoupisanih (svega 19 ili 3%), jer su se do tada očito u stranku upisali oni koji su to željeli i mogli. Prvi dio 1939. naveden je kao posebno razdoblje, obilježeno padom Stojadinovićeve vlade, pregovorima Mačeka i Cvetkovića, i tihim previranjima u državnoj upravi. Tih je mjeseci HSS-u prišlo još skromnih 36 članova (5,7%). Nakon stvaranja Banovine Hrvatske slijedio je posljednji, očekivani, veći val i u stranku se učlanilo čak 138 novih članova (21,8%). Analiza njihovih zanimanja potvrđuje da se dobrim dijelom radilo o onima koji do tada nisu mogli ili htjeli stati uz HSS (državni službenici ili oni koji nisu imali neku samostalnu djelatnost).

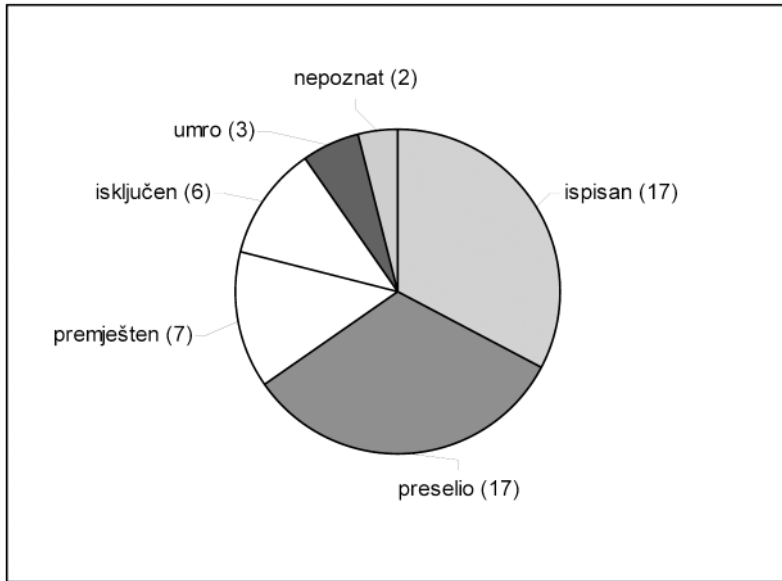

Grafikon 4. Kumulativan porast članstva vinkovačke organizacije HSS-a u razdoblju od listopada 1937. do ožujka 1941. (Izvor: J. Lisičić)

Od ukupno upisana 632 člana, u tom je razdoblju njih 52 (ili 8,3%) iz raznih razloga izašlo iz vinkovačke organizacije. (Grafikon 5.) Najčešći razlog bilo je preseljenje (njih 17) ili ispis (isto 17), premješteno ih je 7, isključeno ih je 6 (iako je broj možda veći, jer se taj razlog navodi samo na prve dvije strane od 11, pa je možda ta kategorija kasnije uključena u „ispisani“), umrlo 3, a nepoznato 2. Kategorije koje možemo povezati s političkim problemima su „premješteni“ i „isključeni“, pa ćemo se posebno osvrnuti samo na njih. Među premještenima čak je 5 bilo zaposleno na željeznici i premještaj je mogao imati veze s političkim simpatijama. Slično možemo pretpostaviti i kod isključenja, jer za 5 od 6 isključenih znamo da su bili članovi stranke od 1937. i moguće je da su isključeni radi kasnijeg držanja (posebice na izborima 1938.), jer se radilo ili o državnim zaposlenicima ili o zavisnim osobama (krojački pomoćnik i radnik), koji su u vrijeme javnog glasovanja bili pod velikim pritiskom poslodavaca. Bez obzira na razloge, može se zaključiti kako je stranačko tijelo bilo vrlo postojano i da su iz stranke doista izašli samo „ispisani“, „isključeni“ i „umrli“ (njih 26 ili 4,1%), dok su ostali i nakon preseljenja ili čak premještaja mogli ostati u HSS-u.

Grafikon 5. *Struktura načina prestanka članstva u vinkovačkoj organizaciji HSS-a 1937.-41.*
(Izvor: J. Lisičić)

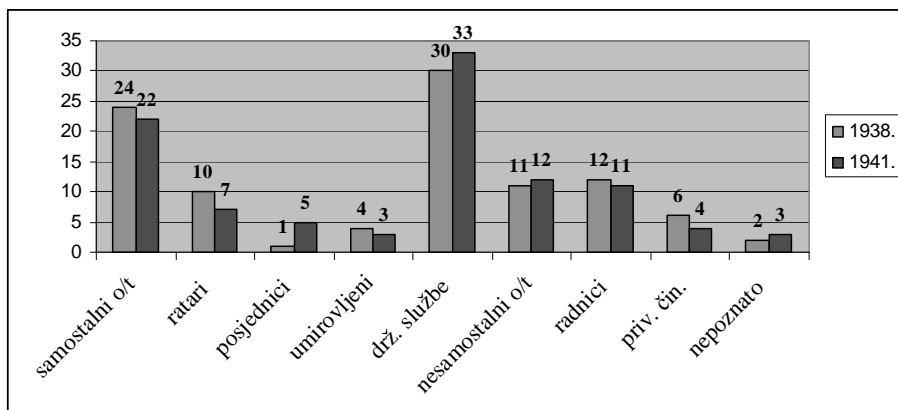

Članstvo HSS-a prema zanimanju. Današnjim je istraživačima još zanimljivije odgovoriti na pitanje iz kojih društvenih slojeva dolaze članovi stranke, a posebice je li među njima bilo onih kojima je posao to branio – državnih zaposlenika.

Radi lakše analize, zanimanja popisanih članova grupirana su u devet kategorija koje su podijeljene u dvije osnovne skupine. Prvu čine četiri kategorije koje su davale razmjernu gospodarsku, a time i političku, samostalnost. U njih su uvršteni svi za koje se moglo pretpostaviti da su imali samostalan obrt i trgovinu, bavili se zemljoradnjom („ratari“), bili navedeni kao posjednici (kućevlasnici, industrijalci) i slobodna zanimanja (odvjetnici, liječnici, studenti, svećenici) te umirovljenici (iako su umirovljeni državni činovnici mogli ostati bez mirovine, ipak se to u praksi izbjegavalo). Drugu skupinu čine kategorije stanovništva koje možemo odrediti kao gospodarski ovisne o poslodavcu (državi ili privatniku), a time podložne političkom pritisku. U njih su uvršteni prvenstveno državni zaposlenici (upravi činovnici, zaposlenici u školama, na željeznici i pošti), zatim nesamostalni zaposlenici u obrtu i trgovini (trgovački i obrtnički pomoćnici), radnici, privatni službenici. (Napominjem kako je samo za državne i javne zaposlenike izvjesno za koga su morali glasovati, jer je privatni poslodavac mogao biti simpatizer oporbe.)

Tabela 2. *Struktura HSS-a prema zanimanju njegovih članova 1938. i 1941. (broj članova i postotak)⁷⁵ (Izvor: J. Liščić)*

Zanimanje	1938.	%	1941.	%
Obrt i trgovina - samostalni	109	24	140	22
Ratari	43	10	44	7
Posjednici i slobodna zanimanja	5	1	29	5
Umirovljenici	17	4	21	3
Nezavisna zanimanja	174	39	234	37
Državni zaposlenici	131	30	206	33
Obrt i trgovina - nesamostalni	51	11	77	12
Radnici	54	12	72	11
Privatni činovnici	27	6	27	4
Zavisna zanimanja	263	59	382	60
Nepoznato	9	2	16	3
Svega	446	100	632	100

Grafikon 6. *Usporedba udjela pojedinih zanimanja u članstvu HSS-a 1938. i 1941. (vrijednosti u postocima) (Izvor: J. Liščić)*

Rezultati su se pokazali višestruko iznenađujućima. Kao prvo, nasuprot očekivanju da se članstvo temeljilo na nezavisnim zanimanjima, čak je oko 60% bilo na neki način zavisno. Drugo što je bilo neočekivano je sastav zavisnog članstva i to da državni zaposlenici čine najveću pojedinačnu skupinu članova (30% odnosno 33%). Bili su veća skupina od najveće pojedinačne samostalne, koju su činili obrtnici i trgovci (24% odnosno 22%) te veća nego ostale tri skupine zavisnih zajedno (29%, odnosno 27%) za koje je političko

⁷⁵ Uspoređeni su brojevi članova iz prosinca 1938. (kada su održani izbori) i iz ožujka 1941.

opredjeljivanje za oporbu bilo vjerojatnije (ukoliko im je poslodavac bio pristaša oporbe, mogao je od njih tražiti da se isto tako izjašnjavaju). Treće što je bilo neočekivano jest da se omjer zavisnih i nezavisnih zvanja nije značajnije promijenio nakon osnivanja Banovine Hrvatske (39:59, odnosno 37:60). Do nekih je pomaka došlo unutar te dvije glavne skupine, pa je kod nezavisnih primjetno porastao udio posjednika i slobodnih zanimanja (s 1% na 5%), a smanjio se udio ratara (s 10% na 7%). Kod zavisnih očekivano je porastao udio državnih zaposlenika (s 30% na 33%), a zanimljivo je primijetiti kako je broj privatnih činovnika ostao isti (što mu je smanjilo udio). To bi značilo da su svi koji su željeli ući u stranku, ušli već ranije, te da je ta skupina (i njeni poslodavci) bila jasno politički opredijeljena.

Možemo zaključiti kako je HSS na prosinačkim izborima 1938. mogao računati na razne skupine stanovništva. Veliko su mu uporište bili oni koji su imali samostalnu djelatnost, među kojima brojčano prednjači očekivana skupina obrtnika i trgovaca (109), razumljiv je razmjerno mali udio ratara (samo 43, budući da se radi o području grada Vinkovaca), mali broj posjednika i slobodnih zanimanja (5) i umirovljenika (17), koji i čine mali udio u općem broju stanovnika. Uporište je imao i u (nepoznatom) dijelu zavisnih, koji su bili zaposleni kod obrtnika, trgovaca, privatnika iz prve skupine, pa su mogli bez osobnog rizika podupirati HSS. No, ipak je zasigurno barem dio njih bio zaposlen kod vladinih pristaša, pa se računalo, kao i za sve državne službenike, da su obvezni na političku lojalnost vladi. Napokon, znatan dio članstva bili su državni zaposlenici, što je jamačno ohrabrialo HSS u nadama da bi kod izbora i ova kategorija Vinkovčana mogla dati svoj glas za njegovu listu. Iako se od 206 državnih zaposlenika jedan dio upisao u stranku tek nakon uspostave Banovine Hrvatske (njih 56), ipak su u prosincu 1938. oni predstavljali najveću skupinu HSS-ovog članstva (131 osoba). Pri tom ipak treba napomenuti kako je najveći broj državnih zaposlenika obavljao najniže rangirane poslove (najbrojniji su bili željezničarski radnici, njih čak 52 ili 40%, a ako im se pribroje ložari, strojovođe, pregledavači kola i sl., broj im je iznosio 79 ili 60%). No, bez obzira na rang, ipak je za sve njih učlanjenje u HSS predstavljalo čin otpora i osobne hrabrosti.

Stranačko biračko tijelo

Nakon izbora HSS je objavio brošuru *Kako su glasovali Vinkovčani na izborima dne 11. prosinca 1938.* u kojoj je, bez posebnih komentara, objavljen poimeničan popis glasača za Mačekovu listu (1979 glasova) i onih koji su bili za vladinu listu (978).⁷⁶ Protivnici HSS-a ovo su dočekali kao još jednu pri-

⁷⁶ Popis u brošuri se za ukupno 5 osoba razlikuje od službene statistike (3 manje za UO i 2 manje za JRZ).

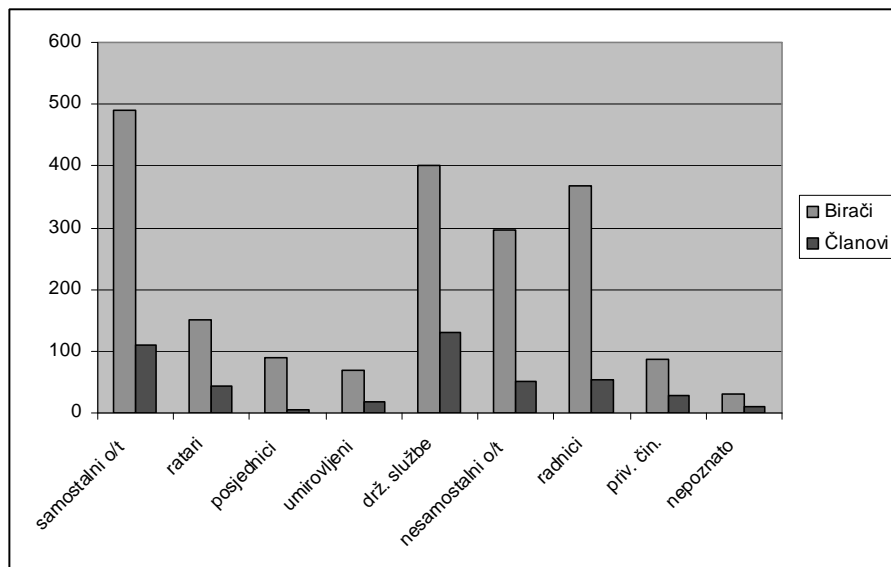
jetnju, zaboravljajući da je najveći zloporabitelj načela javnog glasovanja bila država, koja je javno glasovanje na prijašnjim izborima koristila za obračun s oporbom. Problem zapravo nije ležao u samom objavljivanju imena (jer je glasovanje ionako bilo javno), nego u tome što bi oni, koji su se prije hvalili podržavanjem vladine liste, sada radije zatajili svoje opredjeljenje. Nama to jasno govori o nekim novim vremenima i novim razdiobama moći.

Popis koji je u trenutku objavljivanja imao jasnu političku težinu danas je zanimljiv prvenstveno kao izvanredan izvor za upoznavanje strukture onih koji su podržavali HSS, jer je uz ime i prezime navedeno i zanimanje svake osobe. U svrhu istraživanja, pokušala sam ih svrstati u one iste skupine kao i stranačko članstvo - one koji imaju samostalnu djelatnost i one koji ovise o poslodavcu. (*Tabela 3., Grafikon 7a, Grafikon 7b*)

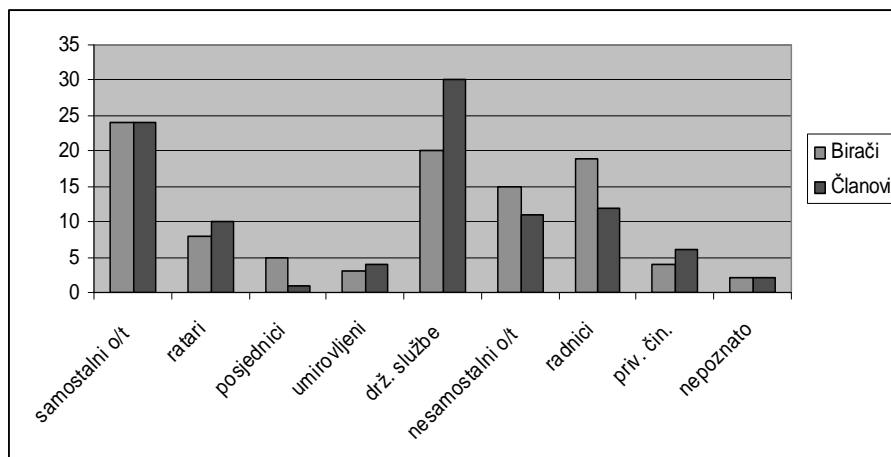
Tabela 3. *Struktura birača HSS-a na skupštinskim izborima 1938. prema zanimanju i usporedba s istovremenom strukturom članstva (Izvor: Kako su glasovali; J. Liščić)*

Zanimanje	Birači HSS/UO	%	Članovi 1938.	%
Obrt i trgovina - samostalni	489	24	109	24
Ratari	150	8	43	10
Posjednici i slobodna zanimanja	90	5	5	1
Umirovljenici	69	3	17	4
Nezavisna zanimanja	798	40	174	39
Državni zaposlenici	400	20	131	30
Obrt i trgovina - nesamostalni	297	15	51	11
Radnici	367	19	54	12
Privatni činovnici	87	4	27	6
Zavisna zanimanja	1151	58	263	59
Ostalo	30	2	9	2
Svega	1979	100	446	100

Grafikon 7a. Struktura birača HSS-a na skupštinskim izborima 1938. prema zanimanju i usporedba s istovremenom strukturom članstva (brojčani pokazatelji) (Izvor: *Kako su glasovali*; J. Liščić)

Grafikon 7b. Struktura birača HSS-a na skupštinskim izborima 1938. prema zanimanju i usporedba s istovremenom strukturom članstva (u postocima) (Izvor: *Kako su glasovali*; J. Liščić)

Analiza je pokazala kako se omjer nezavisnog i zavisnog biračkog tijela (40:59) gotovo i nije razlikovao od omjera koji su te skupine imale unutar

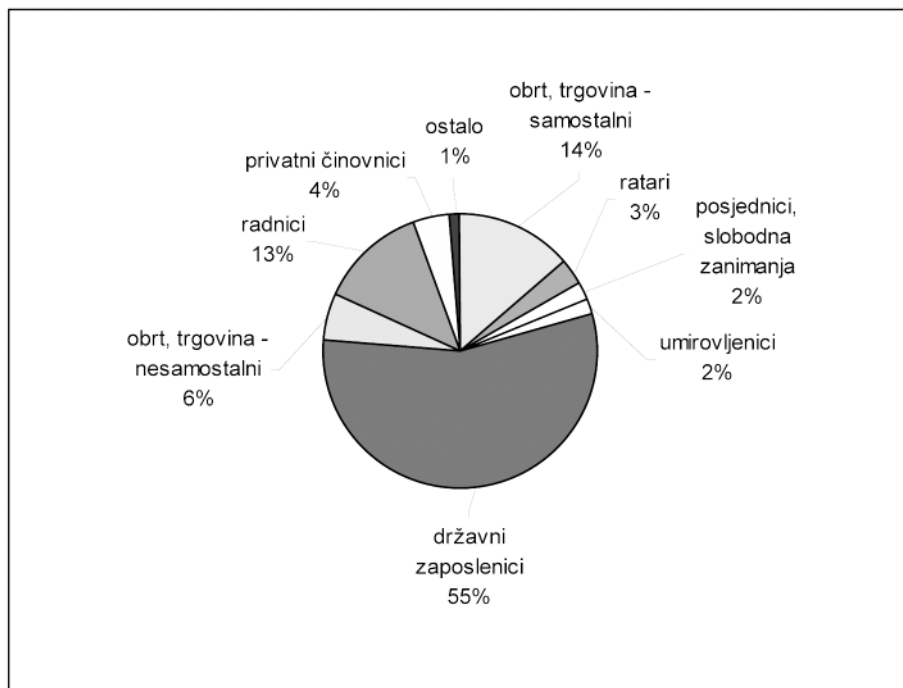
članstva stranke (39:59). Nešto veća odstupanja možemo pronaći kod skupine posjednika i slobodnih zanimanja, koji su u znatno većoj mjeri glasovali za HSS nego što su se u njega učlanjivali (no, očito su uglavnom podupirali HSS, jer ih je za JRZ glasovalo samo 19). Veću je izbornu potporu pružilo i radništvo, za koje možemo pretpostaviti da je barem jednim dijelom bilo iz URS-a. Što se državnih zaposlenika tiče, možemo zaključiti kako je omjer broja birača i članstva manji nego kod drugih skupina (gdje je otprilike 1:4), ali da su čak i tako činili drugu po veličini skupinu HSS-ovih birača. Kao i kod članstva, i birače mahom nalazimo u nižim službama poput radnika na željeznici, ložača, manevrista, strojovođa, željezničara, pregledavača kola, pismo-noša, ali navedeno je nekoliko poštanskih službenika, gimnazijskih služitelja, sudskih kancelista, službenika porezne uprave, učitelja, pa čak (izuzetno) i više dužnosti poput višeg kotarskog pristava ili gradskog fizika. (Napomenimo da se vjerojatno u toj skupini nalazi i izvjestan broj onih koji su glasovali za Milašinovića (UO), ali u popisu nije naznačeno za koju su stranku unutar koalicije.)

Kolika je bila uloga države, bolje nam oslikava prikaz glasača njezine izborne liste. Ovdje su preko polovice glasova dali njeni zaposlenici (55%), a samo 21% oni koje bismo mogli uvrstiti u samostalne (ratari, obrtnici, trgovci, posjednici, slobodna zanimanja i umirovljenici). Preostalih 23% potencijalno su ovisni (radnici, trgovački i obrtnički pomoćnici, privatni činovnici), odnosno, barem ne možemo pouzdano iskazati njihovu (ne)mogućnost slobodnog izbora. Naravno, treba napomenuti kako su državni zaposlenici ove skupine znatno šireg raspona – od najnižeg radnika do većine svih važnijih dužnosti u upravi. Na popisu glasača JRZ-a možemo naći imena kotarskog predstojnika Ive Aničića, ravnatelja gimnazije (dr. Dragutin Poljugan), šefa željezničke stanice (Ivan Potisek), a nižu se razni činovnici na željeznici, u gradskoj ili kotarskoj upravi, pošti (ekonom, financijski preglednik, viši carinski kontrolor, katastarski zvaničnik, geodet, računski inspektor, i dr.), zaposlenici u školstvu, gradskoj policiji i kotarskoj žandarmeriji, odnosno praktički svi koji su predstavljali i obnašali državnu moć u gradu i kotaru. (*Tabela 4., Grafikon 8.*)

Tabela 4. *Struktura glasača JRZ-a na skupštinskim izborima 1938. prema zanimanju*
(Izvor: *Kako su glasovali*)

Zanimanje	Glasača JRZ-a	%
Obrt i trgovina - samostalni	137	14
Ratari	29	3
Posjednici i slobodna zanimanja	19	2
Umirovljenici	19	2
Nezavisna zanimanja	204	21
Državni zaposlenici	540	55
Obrt i trgovina - nesamostalni	54	6
Radnici	127	13
Privatni činovnici	42	4
Zavisna zanimanja	763	78
Ostalo	11	1
Svega	978	100

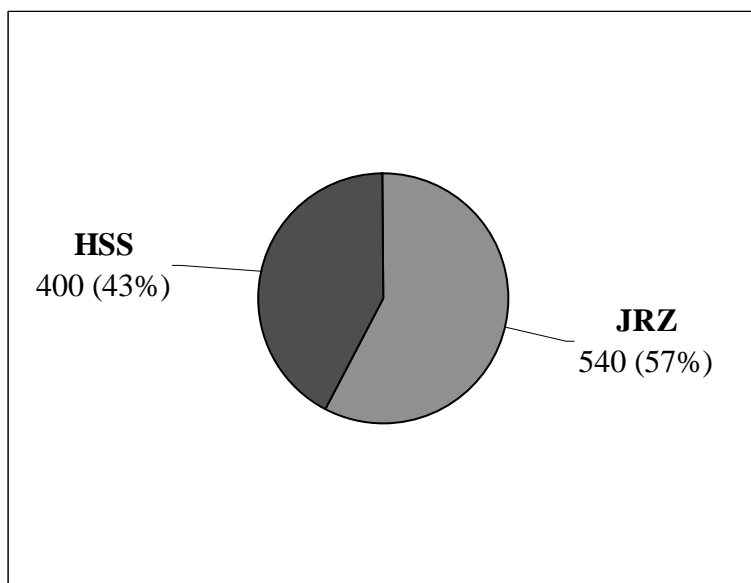
Grafikon 8. *Struktura glasača JRZ-a na skupštinskim izborima 1938. prema zanimanju*
(Izvor: *Kako su glasovali*)

Država je bila najveći poslodavac u Vinkovcima s 940 glasača u nekoj od njezinih službi, od najviših upravnih dužnosti do radnika na pruzi i ložača. Pa ipak, čak 43 % njenih zaposlenika glasovalo je za oporbenu listu. (*Grafikon 9.*)

Grafikon 9. Glasovanje državnih zaposlenika na skupštinskim izborima 1938. (Izvor: *Kako su glasovali*)

Možemo zaključiti kako je, unatoč neusporedivo većim sredstvima u kampanji, pritisku bilo prijetnjama ili obećanjima, Stojadinović izgubio velik dio glasačkog tijela na koje je računao sa sigurnošću. Odras je to općeg nezadovoljstva politikom koja je, barem u Hrvatskoj, sasvim izgubila legitimitet i održavala se na sve užoj podršci onih koji su bili izravno uključeni ili interesno povezani s državnom strukturom.

6. Zaključak

Hrvatska seljačka stranka uživala je u međuraću masovnu potporu seljaštva, no u gradovima je znatno teže stjecala pristaše. Situacija se definitivno izmijenila nakon prestanka diktature, kada je HSS okupio oko sebe ne samo veliku nacionalnu nego i nadnacionalnu koncentraciju oporbenih stranaka (Ujedinjena oporba). Njen nacionalni i socijalni program postao je sve privlačniji i glasačima u gradovima, što su pokazali i posljednji skupštinski izbori 1938. Kako bi se istražila struktura HSS-ovih gradskih birača, prvo su

analizirani čimbenici koji su na nju izravno utjecali, a to su razina državne represije i metode kojima joj je HSS nastojao doskočiti. Iako je Stojadinović poštedito hrvatske krajeve glavnog udara državnog (pred)izbornog terora, ipak su izbori bili daleko od slobodnih. HSS (nositelj liste Udružene oporbe) ne samo da se nije mogao financijski mjeriti s velikim sredstvima i mogućnostima koje je u kampanji koristila Vladina lista, nego do raspisa izbora nije mogao niti djelovati kao stranka. Nakon toga, njegovi su skupovi kontrolirani, a tisak cenzuriran. Stranka je na to odgovarala prokušanim metodama, malim sastancima i usmenom komunikacijom. Kako bi u potpunosti mobilizirala glasače i tako dobila "plebiscitarnu podršku" (koju je trebala kako bi postavila zahtjev za ustavnim promjenama), izdala je upute o ponašanju na izborima. Osim mobilizacije, u njima se tražilo organizirano suprotstavljanje svakom obliku provokacije, koje bi dovelo u pitanje legitimnost izbora, te svakom pokušaju falsificiranja izbornih rezultata. Drugo oko čega se HSS posebno potrudio bilo je dobiti podršku državnih zaposlenika za koje je vlada (zapravo nezakonito) držala da moraju podržati njenu listu. Kako bi ih ohrabrio, Maček se u više navrata obratio izravno činovnicima, te napokon podnio tužbu protiv Stojadinovića zbog javno izrečene prijetnje činovništvu koje bi glasovalo za oporbu. Izborni su rezultati pokazali da se, uza sav pritisak, velik broj državnih zaposlenika opredijelio za oporbu. Vinkovački primjer pomogao je u nešto širem sagledavanju članskog i biračkog tijela HSS-a. Iako se pretpostavljalo kako je stranka glavninu svojih pristaša imala u slobodnim zanimanjima, istraživanje je pokazalo kako su upravo državni zaposlenici pojedinačno najjača skupina članova te druga po važnosti među biračima (slijedila ju je, kao treća, skupina radnika, koji su također uglavnom zavisna skupina). Iako se radilo mahom o najniže rangiranim poslovima, ipak je to značilo dovesti u pitanje egzistenciju. Stoga možemo zaključiti kako je svoju člansku i izbornu bazu HSS uspješno proširio sa skupina osoba sa samostalnim zvanjem i na one „nesamostalne“, posebice državne zaposlenike, od kojih je 43% glasovalo za oporbu. Unatoč pritisku, Stojadinović je izgubio velik dio glasačkog tijela na koje je računao sa sigurnošću. Odras je to općeg nezadovoljstva politikom koja je, barem u Hrvatskoj, sasvim izgubila legitimitet i održavala se na sve užoj podršci onih koji su bili izravno uključeni ili interesno povezani s državnom strukturom.

Summary

THE CROATIAN PEASANT PARTY AND ITS URBAN VOTERS: THE EXAMPLE OF VINKOVCI DURING THE PARLIAMENTARY ELECTIONS IN 1938

This paper analyses the conditions under which the parliamentary elections in Croatia were held in 1938, the strategy of the primary election campaign of the Croatian Peasant Party (leading the list of the Allied opposition) and the successful enlargement of its election base to cover not only peasants but also urban voters.

The Croatian Peasant Party enjoyed the massive support of the peasants during the interwar period while in the cities it was much more difficult to gain followers. The situation definitely changed, after the end of the dictatorship, when the Croatian Peasant Party brought together not only a great number of national but also supranational concentrations of oppositional parties (United opposition). Its national and social program became more and more attractive even to urban voters, as shown by the last parliamentary elections in 1938. To explore the structure of urban voters of the Croatian Peasant Party, factors that directly influenced it were first analyzed. These factors were the level of state repression and the methods by which the Croatian Peasant Party tried to forestall it. Although Stojadinović preserved the Croatian regions from the main brunt of the governmental (pre)election reign of terror the elections turned out to be far from free. The CPP (at the head of the electoral list of the allied opposition), could not hold its own against the significant financial means and possibilities used by the government list during the campaign and at the same time it was not able to act as a party until the official proclamation of the elections. Afterwards its meetings were controlled, the newspapers censored. The party responded to that with the tried and tested methods of small meetings and word-of-mouth communication. In order completely to mobilize the voters and gain "plebiscitary support" (needed for it to be able to demand constitutional amendments), the party issued directives on behaviour during the electoral process. Apart from the mobilization matter, the directives suggested how to oppose any form of provocation that would query the electoral legitimacy and how to oppose any attempt to falsify electoral results. The second issue to which the CPP paid particular attention was to gain the support of state employees. The government considered them as being obligated (actually illegally) to support its list. Maček addressed the officials several times directly, in order to encourage them, and finally brought an action against Stojadinović due to threats made to any officials who dared to vote for the opposition. The election results showed, in spite of all the pressures, that a great number of civil servants decided on the opposition. The example of Vinkovci was helpful for the examination of the CPP's membership and constituency. Although it was assumed that the major followers or the party came from freelance professions, research has proved that it was civil servants that represented the strongest group of members and that they represented the second most important group amongst voters (followed by the third group, the workers, which was also a largely

dependent group). Even if these were the lowliest jobs, their holders could still have their livings put at risk. The conclusion can be drawn that the CPP has successfully expanded its membership base and constituency from groups consisting of individuals with freelance jobs to those who were dependent, especially government employees, 43% of which voted for the opposition. In spite of Stojadinović's pressures, he lost a major part of the electorate on which he had counted with certainty. All this was the reflection of disaffection from the politics which, at least in Croatia, completely lost its legitimacy and persisted on the ever-lower support of those who were directly involved in the state structure or were, due to certain interests, connected to it.

Key words: Parliamentary elections, state repression, the Croatian Peasant Party, electorates

(Sažetak prevela: Mica Orban Kljajić)